

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Σύγχρονες τάσεις στη γλωσσολογία για εκπαιδευτικούς

Διπλωματική Εργασία
«Όψεις της γλωσσικής αλλαγής στο επιγραφικό corpus της Δήλου»

Αλεξία Ντούμου

ΑΜ: 504270

Επιβλέπων Καθηγητής: Παναγιώτης Φίλος

Πάτρα, Ιανουάριος 2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Όψεις της γλωσσικής αλλαγής στο επιγραφικό corpus της Δήλου»

Αλεξία Ντούμου

ΑΜ: 504270

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Παναγιώτης Φίλος

Αναπλ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

&

Μέλος ΣΕΠ στο ΕΑΠ

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Θεόδωρος Μαρκόπουλος

Επικ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

&

Μέλος ΣΕΠ στο ΕΑΠ

Πάτρα, Ιανουάριος 2023

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Παναγιώτη Φίλο για την πολύτιμη συμπαράστασή του και τις υποδείξεις του κατά τη συγγραφή της εργασίας.

Ευχαριστώ, επίσης, τον κ. Θεμιστοκλή Βάκουλη, αρχαιολόγο της Εφορεία; Αρχαιοτήτων Κυκλάδων, υπεύθυνο του αρχαιολογικού χώρου της νήσου Δήλου, που μου έδωσε πρόσβαση στα βιβλία με το καταγεγραμμένο επιγραφικό υλικό.

Τέλος, ευχαριστώ τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Τριπόλεως.

Πρόλογος

Στη διαμόρφωση του θέματος της παρούσας εργασίας σημαντικό ρόλο έπαιξαν δυο κομβικές χρονικές στιγμές. Καταρχήν, η παραμονή και εργασιακή απασχόλησή μου στο νησί της Δήλου κατά τα διαστήματα 24-4-2019 έως 11-12-2020 και 28-06-2021 έως 10-1-2022 ως φύλακας αρχαιοτήτων. Κατά δεύτερο, οφείλω να τονίσω, ότι η γλωσσική αλλαγή και ιδιαίτερα της ελληνικής γλώσσας με προβλημάτιζε από την περίοδο της επαφής με το γνωστικό αντικείμενο της ΑΔΕ 52, αλλά και γενικότερα ως ερώτημα.

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται το επιγραφικό υλικό της Δήλου από την ελληνιστική περίοδο προκειμένου να αναδειχθούν κάποια χαρακτηριστικά φαινόμενα γλωσσικής αλλαγής στα κυριότερα γλωσσικά επίπεδα (φωνολογία, μορφολογία, σημασιολογία/λεξικό). Η κύρια εστίαση αφορά στη σταδιακή επικράτηση της Ελληνιστικής Κοινής επί των προγενέστερων διαλεκτικών ποικιλιών, κατά βάση της αττικής διαλέκτου, η οποία ήταν για εξωγλωσσικούς λόγους κυρίαρχη σε αυτό το ιερό νησί των Κυκλάδων αν και, κατά τα λοιπά, αυτές ήταν ιωνικόφωνες.

Λέξεις – Κλειδιά

γλωσσική αλλαγή, αναλογία, αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι, Ελληνιστική Κοινή, Επιγραφική, Δήλος, φωνολογική αλλαγή, μορφολογική αλλαγή, σημασιολογική αλλαγή

Abstract

In the present study I examine the epigraphic corpus from Hellenistic Delos, with an aim to highlight some characteristic phenomena of language change in the most prominent fields of the linguistic system (phonology, morphology, semantics/lexicon). I particularly focus on the gradual dominance of Hellenistic Koine over the previous dialectal varieties, notably Attic, which was dominant on this sacred Cycladic island due to extralinguistic reasons, though the Cyclades in general constituted an Ionic-speaking area.

Keywords

Language change, analogy, Ancient Greek dialects, Hellenistic Koine, Epigraphy, Delos, phonological change, morphological change, semantic change

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή	12
2. Θεωρητικό πλαίσιο	12
2.1. Γλωσσική μεταβολή	12
2.1.2. Γλώσσα και Επιστήμη της Γλωσσολογίας	12
2.2. Γλωσσική μεταβολή και γλωσσολογική έρευνα	14
2.3. Θεωρίες, απόψεις και στάσεις απέναντι στη γλωσσική αλλαγή	15
2.4. Παράγοντες και μηχανισμοί της γλωσσικής μεταβολής	20
2.4.1. Εξωγλωσσικοί παράγοντες της γλωσσικής αλλαγής	21
2.4.1.1. Ο παράγοντας «μόδα» και «ξένα σώματα»	22
2.4.1.2. Η «Λειτουργική θεώρηση της γλωσσικής αλλαγής»	24
2.4.2. Ενδογλωσσικοί παράγοντες της γλωσσικής αλλαγής	25
2.4.2.1. Η φωνολογική μεταβολή	27
2.4.2.2. Η μορφολογικο-συντακτική μεταβολή	28
2.4.2.3. Η γραμματική μεταβολή	30
2.4.2.4. Η σημασιολογική μεταβολή	32
2.4.3. Γλωσσική μεταβολή και γλωσσική ποικιλότητα	34
3. Η γλωσσική αλλαγή στην ελληνική	38
3.1. Η γλωσσική μεταβολή της Ελληνικής διαχρονικά	38
3.1.1 Προϊστορική Περίοδος της ελληνικής γλώσσας	38
3.1.2 Περίοδος των αρχαίων διαλέκτων	39
3.1.3 Περίοδος της Ελληνιστικής Κοινής (4ος αι. πΧ – 4ος/5ος αι. μ.Χ)	40
3.1.4 Μεσαιωνική Ελληνική (5ος αι. μ.Χ – 15ος αι. μ.Χ)	41
3.1.5 Νεοελληνική (15ος αι. μ.Χ – σήμερα)	42
4. Το επιγραφικό corpus και η Αρχαία Ελληνική	44
4.1 Οι επιγραφές ως κειμενικό είδος	44
4.2 Οι επιγραφές της Δήλου και οι ΑΕ διάλεκτοι	45
4.3. Οι επιγραφές της Δήλου και η Ελληνιστική Κοινή	47
5. Η γλωσσική αλλαγή στο επιγραφικό σώμα κειμένων της Δήλου	49
5.1 Ενδείξεις φωνολογικής αλλαγής στις δηλιακές επιγραφές	50

5.2 Ενδείξεις μορφολογικής αλλαγής στις δηλιακές επιγραφές	56
5.3 Ενδείξεις σημασιολογικής αλλαγής στις δηλιακές επιγραφές	59
6. Συμπεράσματα	64
Βιβλιογραφία	66

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το ζήτημα της γλωσσικής αλλαγής και ειδικότερα τη διαδικασία μετάβασης από την ιωνική γλωσσική ποικιλία (διάλεκτο), στην κυκλαδίτικη εκδοχή της, στην ελληνιστική κοινή, όπως αυτή εντοπίζεται στο επιγραφικό corpus της νήσου Δήλου.

Στο θεωρητικό μέρος της εργασίας γίνεται γενική αναφορά στο φαινόμενο της γλωσσικής αλλαγής και στις διάφορες εκφάνσεις της, ενώ στο δεύτερο μέρος της εργασίας παρουσιάζονται οι μεταβολές στη γλωσσική χρήση, κατεξοχήν στη διαχρονία, που εντοπίζονται στις δηλιακές επιγραφές.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

2.1. Γλωσσική μεταβολή

2.1.2. Γλώσσα και Επιστήμη της Γλωσσολογίας

Το γλωσσικό σύστημα, στην ποικιλομορφία των διαστάσεών του, συνιστά το αντικείμενο της γλωσσολογικής έρευνας. Η γλώσσα κατά τη Φιλιππάκη-Warburton (1992 : 14-15) αποτελεί ένα φυσικό σύστημα επικοινωνίας, που σχετίζεται με όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας. Το σύστημα αυτό υιοθετείται από μια γλωσσική κοινότητα για να καλυφτούν οι ανάγκες επικοινωνίας των μελών της. Επίσης, αξίωμα της σύγχρονης γλωσσολογίας που ανέδειξε αρχικά ο Ferdinand de Saussure αποτελεί το ότι το γλωσσικό σύστημα έχει δομή και ότι η ανάλυσή του

συνιστά το βασικό θεμέλιο, την αρχή που κατευθύνει τη γλωσσολογία, της οποίας αντικείμενο αποτελεί η έρευνα σε βάθος των γλωσσικών φαινομένων σύμφωνα με τους Φιλιππάκη-Warburton (1992 : 32) και Γούτσο (2012 : 27). Σύμφωνα πάλι με τους Φιλιππάκη-Warburton (1992 : 32) και Γούτσο (2012 : 27) στόχο της γλωσσολογικής έρευνας αποτελεί η εύρεση και η περιγραφή των δομικών στοιχείων του γλωσσικού κώδικα και των σχέσεων μεταξύ τους, όπως και η αποκάλυψη των καθολικών χαρακτηριστικών όλων των γλωσσικών συστημάτων, καθώς και ο εντοπισμός των διαφορών μεταξύ των γλωσσών και η ανίχνευση του κατά πόσο αυθαίρετη ή περιορισμένη είναι η ποικιλία τους. Σκοπός της σύγχρονης γλωσσολογικής μελέτης, η οποία αποστασιοποιείται από τις παρωχημένες γλωσσικές απόψεις της παραδοσιακής γραμματικής, η οποία συμπορευόταν με την υιοθέτηση ρητών κανόνων για να ρυθμίζουν τη γλωσσική χρήση, συνιστά η περιγραφική προσέγγιση μιας γλωσσικής ποικιλίας σε ένα καθορισμένο εξελικτικό στάδιο της (Παναγιωτίδης, 2013 : 44, Φιλιππάκη-Warburton, 1992 : 26). Το ερευνητικό ενδιαφέρον της εστιάζει στην ανάλυση γλωσσικών δεδομένων που χαρακτηρίζονται από αυθεντικότητα μέσω της χρήσης σε επικοινωνιακές περιστάσεις, ώστε να περιγραφεί και να ερμηνευτεί, κατά το δυνατόν, το γλωσσικό σύστημα του φυσικού γλωσσικού χρήστη, όπως αναφέρεται στον Παναγιωτίδη (2013 : 46). Ως απόρροια των γλωσσολογικών ερευνών, σύμφωνα με τη στοχοθεσία που περιγράφεται παραπάνω, προκύπτει η βασική αρχή της γλωσσολογικής επιστήμης σήμερα αναφορικά με τη θεώρηση όλων των γλωσσικών συστημάτων ισότιμων μεταξύ τους δομικά και λειτουργικά, καθώς και εξίσου αποτελεσματικών για τους χρήστες τους (Κακριδή-Φερράρι, 2001 : 104). Επίσης, η γλωσσολογική έρευνα παραδέχεται ότι το γλωσσικό εργαλείο δε διακρίνεται από ενότητα και απόλυτη ομοιομορφία, αλλά χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της ποικιλότητας αναφορικά με το χρήστη της γλώσσας και τη χρήση της. Η ετερογένεια που εντοπίζεται στο γλωσσικό σύστημα, η σχετιζόμενη με το γλωσσικό χρήστη, οδηγεί, αν και όχι σαφώς οριοθετημένα, στη διάκριση ποικιλιών με γεωγραφικά και κοινωνικά κριτήρια, ενώ η γλωσσική ποικιλομορφία σε επίπεδο γλωσσικής χρήσης ορίζει ποικιλίες υφολογικές εξαρτώμενες από τις επικοινωνιακές περιστάσεις σύμφωνα με τους Κακριδή κ.ά (1999 : 103 - 105) και την Holmes (2016 : 168-194).

Κατά την Holmes (2016 : 256), η ύπαρξη ποικιλομορφίας στο γλωσσικό κώδικα στη συγχρονία συνθέτει το βασικό πλαίσιο γένεσης της γλωσσικής εξέλιξης, αφού ο γλωσσικός κώδικας μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας διαφοροποιείται κατά τη διάρκεια του χρόνου.

2.2 Γλωσσική μεταβολή και γλωσσολογική έρευνα

Η γλώσσα αποτελεί μια ζωντανή διαδικασία συνεχούς αλλαγής, όπως και τα πάντα στον κόσμο μας, και προσαρμογής σε νέα δεδομένα κάθε φορά (Aitchison, 2006 : 13-15, Νικηφορίδου, 2001). Το φαινόμενο της γλωσσικής μεταβολής είναι φυσικό και θεμελιώδες για τη γλώσσα, αφού εξασφαλίζει την επιβίωσή της στον ρου του χρόνου. Η γλωσσική μεταβολή συμβαίνει αδιάκοπα και αφορά σε όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης (Θεοδωρακοπούλου & Παπαναστασιου, 2001 : 199). Μόνο τα γλωσσικά στοιχεία που απαντούν καθολικά σε όλα τα γλωσσικά συστήματα παραμένουν αμετάβλητα (Ξυδόπουλος, 2008 : 117). Η κάθε γλώσσα έχει τις δικές της ιδιαιτερότητες, τις δικές της ιστορικές μεταβολές και επιρροές, όπως και τη δική της προσαρμογή στο χρόνο. Υπάρχουν γλώσσες που έχουν δείξει αντοχή στο πέρασμα του χρόνου, π.χ. η ελληνική, και άλλες που έσβησαν, όπως π.χ. η λατινική (Sacks, 2003 : 80).

Η γλωσσολογία μελετά τις τροποποιήσεις που λαμβάνουν χώρα σε σε όλα τα πεδία ανάλυσης ενός γλωσσικού συστήματος μέσα στη διαχρονία, δηλαδή τις αλλαγές που συσσωρευμένες διακρίνουν τη γλώσσα από τη μια φάση στην άλλη και τη συγχρονία του, δηλαδή τις μετατροπές που προκύπτουν κατά το ίδιο χρονικό διάστημα (Φλιάτουρας, 2018 : 17). Τροποποιήσεις, που εκδηλώνονται γενικά ακολουθώντας μια εξελικτική πορεία δημιουργώντας ένα συνεχές. Αυτές οι αλλαγές επηρεάζουν το βαθμό κατανόησης των παλαιότερων μορφών μιας γλώσσας, ο οποίος εξαρτάται από το μέγεθος των αλλαγών που συσσωρεύονται από τη μια φάση στην άλλη, με αποτέλεσμα ακόμη και την αδυναμία κατανόησης του γλωσσικού συστήματος ομιλητών πολύ παλαιότερων γλωσσικών περιόδων. Δε συμβαίνει όμως το ίδιο στους κοντινούς κρίκους της αλυσίδας, όπου δεν υφίσταται αδυναμία κατανόησης σε μεγάλο βαθμό. Στα ερευνητικά ενδιαφέροντα των

γλωσσολόγων περιλαμβάνεται και η ανίχνευση των αιτιών, καθώς και των μηχανισμών που οδηγούν στη διαφοροποίηση των γλωσσικών συστημάτων σε όλα τα επίπεδα ανάλυσής τους (φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη, σημασιολογία, πραγματολογία). Ένα ακόμη ερευνητικό ερώτημα, στο οποίο είναι στραμμένη η προσοχή των γλωσσολόγων είναι οι στάσεις των ομιλητών απέναντι στη γλωσσική μεταβολή. Επίσης, τα περιθώρια επέμβασης και παρέμβασης τόσο από τη μεριά της γλωσσολογίας, όσο και από τη μεριά των μελών των γλωσσικών κοινοτήτων στη διαδικασία της γλωσσικής αλλαγής και γενικότερα, το κατά πόσο είναι εφικτές και αποτελεσματικές οι προσπάθειες των κοινωνιών να αναστρέψουν το φαινόμενο προς επίτευξη της γλωσσικής ομοιογένειας των κοινοτήτων, που είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την απρόσκοπτη επικοινωνία μεταξύ των μελών τους.

2.3 Θεωρίες, απόψεις και στάσεις απέναντι στη γλωσσική αλλαγή

Η προσέγγιση του φαινομένου της γλωσσικής μεταβολής από την γλωσσολογία ως επιστήμη, σήμερα, χαρακτηρίζεται σε γενικές γραμμές από ουδετερότητα και αποστασιοποίηση απέναντι στο φαινόμενο (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004 : 18-20). Η γλωσσολογική έρευνα εστιάζει και επικεντρώνεται στην περιγραφική προσέγγισή του και στον εντοπισμό των γλωσσικών μεταβολών. Στις παραδοχές της σύγχρονης γλωσσολογίας για τη γλωσσική μεταβολή εντοπίζουμε την αποδοχή της θέσης σχετικά με την καθολικότητα και την αδιάλειπτη συνέχεια ως ένα βασικό ποιοτικό χαρακτηριστικό του φαινομένου, καθώς και την κανονικότητα η οποία διακρίνει κατά κύριο λόγο τη διαδικασία της μεταβολής (Νικηφορίδου, 2001). Μια ακόμη αποδοχή των γλωσσολόγων εστιάζει στο ότι η γλωσσική αλλαγή προκύπτει τυχαία, απροσχεδίαστα και ότι είναι απόρροια των αλληλοεπιδράσεων που συμβαίνουν ανάμεσα στους μετέχοντες της λεκτικής επικοινωνιακής διαδικασίας, ώστε να επιτευχθεί η συνεννόηση μεταξύ των ανθρώπων (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004: 18-21). Αυτή η θεώρηση έρχεται να αντικρούσει και να αντιταχθεί σε παλαιότερες προεπιστημονικές αντιλήψεις, οι οποίες επέρριπταν την ευθύνη της γλωσσικής αλλαγής στο ότι οι άνθρωποι ήταν χαλαροί ή αγράμματοι και αδαείς, σύμφωνα με την Aitchison (2006 : 13-17). Γι' αυτό το λόγο, προκύπτει

και το ότι η σύγχρονη γλωσσολογία δεν τείνει να ασπάζεται ακραίες απόψεις, θεωρήσεις, αντιλήψεις και στάσεις σχετικές με τη γλωσσική μεταβολή, δηλαδή με την «φθορά» ή την «εξέλιξη» των γλωσσικών συστημάτων, τηρώντας σε γενικές γραμμές πολιτική ίσων αποστάσεων από τις θεωρήσεις αυτές, τείνοντας σε κάποιες περιπτώσεις να υιοθετεί και θετικές στάσεις για τη γλωσσική αλλαγή (Νικηφορίδου, 2001, Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004 : 18-20).

Άλλωστε, όπως διαβάζουμε στη Θεοφανοπούλου (1996 : 10-12), είναι απόλυτα κατανοητό ότι κατά τη διαχρονία το γλωσσικό σύστημα δεν έχει “φθαρεί” ή “προοδεύσει”. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι η γλώσσα κατά τα πορίσματα των ιστορικών γλωσσολόγων του 19ου αιώνα, σαφώς επηρεασμένων από το Δαρβίνο, το θεμελιωτή της θεωρίας της εξέλιξης, γεννιέται, αναπτύσσεται, φθείρεται και σβήνει. Ταυτόχρονα, ωστόσο, εξακολουθούν να συντηρούνται τα ισχυρότερα χαρακτηριστικά τους. Η άποψη αυτή συνδέεται και με την επικρατούσα ως σήμερα θεώρηση της γλώσσας ως ζώντος οργανισμού, η οποία ασκεί επιρροή με τη σειρά της στις πεποιθήσεις για τη γλωσσική μεταβολή. Εφόσον η γλώσσα είναι ζωντανός οργανισμός, φυσικό και επόμενο είναι να ακολουθήσει τη φυσική και προδιαγεγραμμένη πορεία, από τη γένεση στην πτώση, όλων των φυσικών οργανισμών. Από τον συσχετισμό αυτό γλώσσας και θεωρίας του ζώντος οργανισμού προκύπτουν και οι δυο ακραίες θεωρήσεις της γλωσσικής τροποποίησης ως “φθορά” ή “πρόοδος”. Από τη μια πλευρά, αρκετοί, προσδίδουν θρηνολογώντας αρνητικό πρόσημο στην πορεία αλλαγής των γλωσσικών συστημάτων, χρησιμοποιώντας χαρακτηρισμούς για τη γλωσσική μεταβολή ως αποδυνάμωση, εξασθένηση, παρακμή, αποσύνθεση, μαρασμό (Φραγκουδάκη, 2001: 45 - 52, Χρηστίδης, 2001: 26), εξιδανικεύοντας μια παλαιότερη ποικιλία – πρότυπο την οποία προωθούν εις βάρος της γλώσσας στη συγχρονική της φάση, προσπαθώντας παράλληλα να αναχαιτίσουν την εξελικτική της πορεία. Αυτό συμβαίνει συνήθως σε γλώσσες, όπως η ελληνική, που έχουν πλούσια ιστορία και αποτέλεσαν σε κάποια χρονική περίοδο της μια *lingua franca* και την κυρίαρχη και συνεπώς εξιδανικευμένη ποικιλία ενός ισχυρού κρατικού μορφώματος με πολιτική και στρατιωτική ισχύ, για λόγους φιλοσοφικούς, κοινωνικούς (π.χ. ταύτιση γλώσσας - εθνικής ταυτότητας), μέχρι και θρησκευτικούς (π.χ. ταύτιση του συντηρητισμού

της θρησκείας με το γλωσσικό συντηρητισμό και της χαλαρότητας των ηθών με το γλωσσικό νεωτερισμό) (Aitchison, 2006 : 348, Παναγιωτίδης, 2013 : 91). Στον αντίποδα, άλλοι θέλουν τη γλωσσική αλλαγή να συμβαίνει λόγω της προσαρμογής της γλώσσας στις σύγχρονες και εξελισσόμενες ανάγκες επικοινωνίας των ομιλητών της, κατά κύριο λόγο την περίοδο επικράτησης της δαρβινικής θεωρίας περί επικράτησης του ισχυροτέρου. Υπό αυτό το πρίσμα η γλωσσική μεταβολή αξιολογείται με θετικό πρόσημο υπό τον χαρακτηρισμό βελτίωση, καλύτερευση, κτλ.

Η ουδέτερη θέση της γλωσσολογίας σχετικά με τις αντιλήψεις αυτές σχετίζεται και με το γεγονός ότι η γλωσσολογική έρευνα δεν δέχεται την ύπαρξη καθαρά γλωσσικών κριτηρίων φθοράς ή βελτίωσης του γλωσσικού κώδικα. Εξάλλου, ενώ μια γλώσσα μπορεί κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης περιόδου της εξελικτικής της πορείας να παρουσιάσει αλλαγές σε κάποιο επίπεδο γλωσσικής ανάλυσης, οι οποίες να θεωρηθούν σημάδια βελτίωσης, π.χ. απλούστευση ή αναλογική συσχέτιση γραμματικών όρων, στη συνέχεια είναι δυνατόν να αλλάξει ριζικά το παραπάνω φαινόμενο προς την αντίθετη κατεύθυνση ή στη συγχρονία της να μην χαρακτηρίζεται από αναλογικότητα σε άλλα επίπεδα ανάλυσης. Σχετική με το παραπάνω είναι και η βεβαιότητα των γλωσσολόγων για ισοτιμία των γλωσσικών συστημάτων, εφόσον διαπιστώνεται ότι η επικράτηση ορισμένων γλωσσικών συστημάτων (γλωσσών ή ποικιλιών) σε διάφορες χρονικές φάσεις έναντι άλλων δεν προκύπτει από τη γλωσσική τους υπεροχή, παρά αδιαμφισβήτητα σε γεωπολιτικούς παράγοντες και σε ιστορικές συγκυρίες (Νικηφορίδου, 2001), καθώς και σε κοινωνικούς παράγοντες σε περιπτώσεις υπερίσχυσης κάποιων γλωσσικών διαλέκτων έναντι άλλων λόγω κοινωνικής υπεροχής ή κατωτερότητας των μελών των γλωσσικών κοινοτήτων. Ένα τέτοιο παράδειγμα γλωσσικής κυριαρχίας αποτελεί η επικράτηση της αγγλικής γλώσσας σήμερα, όπως και της ελληνικής κοινής κατά την ελληνιστική περίοδο, όπου το ελληνικό στοιχείο επικρατεί πολιτιστικά και στρατιωτικά, με τα στοιχεία της αττικής - ιωνικής διαλέκτου να επικρατούν κατά την εξελικτική πορεία της ελληνικής γλώσσας, από την πολυμορφία των κλασικών ελληνικών διαλέκτων στη δημιουργία της ελληνιστικής γλώσσας. Και οι δυο παραπάνω απόψεις σχετικά με τη γλωσσική αλλαγή κρίνονται ως εσφαλμένες

σύμφωνα με τα σύγχρονα πορίσματα της γλωσσολογικής έρευνας (Παναγιωτίδης, 2013 : 86-93).

Επίσης, έτσι όπως δεν δεχόμαστε την ύπαρξη γλωσσικών κριτηρίων για να διατυπώσουμε αξιολογικούς χαρακτηρισμούς για τη γλωσσική αλλαγή, κατά τον ίδιο τρόπο δεν υπάρχουν αντίστοιχα κριτήρια γλωσσικής φύσης, που να μας βοηθάνε να εντοπίσουμε με ακρίβεια ή σαφήνεια την αρχή και το τέλος των γλωσσών, στις περισσότερες περιπτώσεις. Μπορεί ο εντοπισμός χρονικών φάσεων κατά τις οποίες ένα γλωσσικό σύστημα να παρουσιάζει στοιχεία ή ενδείξεις υποχώρησης να μην είναι δύσκολος, αλλά εντούτοις είναι, κατά πάσα πιθανότητα, ανέφικτο να ισχυριστούμε ότι μπορούμε να εντοπίσουμε την ακριβή χρονική στιγμή γένεσης μιας γλωσσικής ποικιλίας (Lyons, 2017 : 203-207), ούτε βέβαια και θανάτου. Εκτός, ίσως, σε ελάχιστες περιπτώσεις δημιουργίας εκ του μηδενός μιας γλωσσικής ποικιλίας, όπως π.χ. της τεχνητής γλώσσας Εσπεράντο (έτος δημιουργίας 1887, ιδρυτής: Λουδοβίκος Λάζαρος Ζάμενχοφ) (OLPC Εσπεράντο, 2022). Και στην περίπτωση, όμως, κάποιας γνωστής περίπτωσης γλωσσικού θανάτου ή γλωσσικής αυτοκτονίας, που θεωρούνται ακραίες περιπτώσεις ή αποτελέσματα του φαινομένου της γλωσσικής αλλαγής, αυτό συμβαίνει μόνο υπό την επίδραση ειδικών συνθηκών -όπως έχουν επισημάνει και οι αλεξανδρινοί φιλόλογοι (Νικηφορίδου, 2001· Holmes, 2016) -όπως για παράδειγμα τον ολοκληρωτικό αφανισμό όλων ή των περισσότερων φυσικών ομιλητών της εν λόγω γλωσσικής ποικιλίας (π.χ. εξολόθρευση 25.000 Ινδιάνων στο Ελ Σαλβαδόρ, όπου τα ελάχιστα μέλη των γλωσσικών ινδιάνικων κοινοτήτων της ποικιλίας Lenca και Cacaopera, τα οποία επέζησαν εκούσια και ενσυνείδητα έπαυσαν να ομιλούν τις πατριες γλώσσες τους ως μέσο αυτοπροστασίας για να μην εντοπιστούν και σφαγιαστούν και οι ίδιοι.¹

Στην πλειονότητα των περιπτώσεων μεταβολής ενός γλωσσικού συστήματος σε ένα άλλο η έρευνα έχει καταδείξει ότι η διαδικασία δεν είναι άμεση και ραγδαία, αλλά βαθμιαία και εξελικτική (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004 : 13-15). Αυτό δεν αποκλείει κατά την εξελικτική πορεία της ιστορίας ενός γλωσσικού ιδιώματος και

1 βλ. <http://users.sch.gr/DEMIRAKOU/wordpress/?p=90>

την ύπαρξη περιόδων σταθερότητας. Εξάλλου, χαρακτηριστικό στοιχείο της μεταβολής εν γένει αποτελεί το ότι δεν συμβαίνει πάντοτε με τον ίδιο ρυθμό, ενώ ορισμένες γλωσσικές περιοχές, όπως για παράδειγμα το σημαίνόμενο, είναι περισσότερο επιρρεπείς στην γλωσσική αλλαγή έναντι άλλων, όπως αναφέρεται στον Παναγιωτίδη (2013 : 100-103). Το ίδιο άنيση και διαφοροποιημένη είναι και η ταχύτητα μεταβολής μεταξύ των διαφόρων γλωσσών, καθώς και η ένταση και η ταχύτητα της γλωσσικής μεταβολής από περίοδο σε περίοδο.

Σήμερα η γλωσσολογία μπορεί να εξετάσει ενδελεχώς και περισσότερο λεπτομερώς τις γλωσσικές τροποποιήσεις ενός συστήματος και δύναται να αποκαλύψει τον τρόπο επέκτασης μιας γλωσσικής διαφοροποίησης μέχρι και να ευρεθεί η προέλευσή της (Aitchison, 2006 : 83-85). Οι μεταβολές απαντούν σε χαρακτηριστικά τα οποία ήδη υφίστανται τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, που ή αποτελούν προϊόν δανεισμού ή υπόκεινται σε υπερβολική χρήση από τους ομιλητές. Επειδή οι άνθρωποι εναρμονίζονται με τις τυχόν γλωσσικές πρακτικές της κοινότητας όπου διαβιούν ή με την οποία βρίσκονται σε επικοινωνία, οι γλωσσικές αυτές μετατοπίσεις γίνεται εύκολο να εξαπλωθούν (Aitchison, 2006, 118-120).

Όπως, έχει αναφερθεί και παραπάνω (2.1), η γλωσσική ποικιλότητα είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της γλώσσας, από το οποίο τροφοδοτείται η γλωσσική μεταβολή. Η δυνατότητα εναλλαγής στην πραγμάτωση ενός γλωσσικού φαινομένου σε επίπεδο γραμματικής, συντακτικής, φωνολογικής ή σημασιολογικής ανάλυσης και οι εναλλακτικές επιλογές των ομιλητών αναφορικά με τη χρήση της γλώσσας, η ύπαρξη διακριτών σε επίπεδο ύφους και διαλεκτικών ποικιλιών σε όλες τις εκφάνσεις της περιγραφής του γλωσσικού συστήματος περικλείει πολλές φορές την απαρχή γλωσσικών αλλαγών, παρέχοντας στον ερευνητή τη δυνατότητα να μελετήσει το φαινόμενο εξελισσόμενο στη συγχρονία, σύμφωνα με το Γούτσο (2012 : 313-315). Εξάλλου, η γλωσσική έρευνα στη διαχρονία συνιστά μια ανεκτίμητη βοήθεια για γλωσσικούς κώδικες, σαν τον ελληνικό, που έχουν διαρκή ιστορική παρουσία και πλούσια σωζόμενο αρχαιακό υλικό κατάλληλο προς ερευνητική αξιοποίηση (Παναγιωτίδης, 2013 : 94-96), δεδομένης της ύπαρξης του χαρακτηριστικού της κανονικότητας στη γλωσσική μεταβολή αφού οι νέες γλωσσικές μορφές βασίζονται σε γλωσσικές δομές, οι οποίες προϋπάρχουν και

κινούνται γενικά προς αναμενόμενες ή το λιγότερο δικαιολογημένες κατευθύνσεις (Νικηφορίδου, 2001· Χρηστίδης, 2001 : 148-150). Λόγω της ποικιλομορφίας αυτής τα μέλη των γλωσσικών κοινοτήτων έχουν τη δυνατότητα ανά περιόδους επιλογής ανάμεσα σε δυο τύπους για να πραγματώσουν κάποιο στοιχείο της γλώσσας. Στη συνέχεια υπερτερεί η χρήση του ενός τύπου (Νικηφορίδου, 2001). Για παράδειγμα στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια οι γλωσσικοί χρήστες, όπως φανερώνεται και στις επιγραφές της Δήλου χρησιμοποιούνται παράλληλα κάποια από τα ανώμαλα ουσιαστικά της κλασσικής ελληνικής ή τα αττικόκλιτα ουσιαστικά και οι τύποι που στη συνέχεια τα αντικατέστησαν, όπως τα ὕς – χοῖρος , νεώς– ναός. Η στροφή των μελών μιας γλωσσικής οικογένειας προς την υιοθέτηση και αντικατάσταση ενός παλαιότερου τύπου από έναν νεότερο επιτελείται σταδιακά ύστερα από μια περίοδο συμβίωσης των δυο γλωσσικών μορφών, ο καινούριος τύπος, εφόσον γίνει αποδεκτός από τους περισσότερους ομιλητές, εισέρχεται στο νοητικό λεξικό των χρηστών της γλώσσας και έτσι επιτυγχάνεται η φυσικοποίησή του (Crystal, 2011, 193-196). Εφόσον πραγματοποιηθεί μια αλλαγή σε ένα γλωσσικό σύστημα, η εξελικτική πορεία της μπορεί να ακολουθήσει τρεις κατευθύνσεις. Μπορεί να επισπευθεί, να καθυστερήσει ή ακόμα και να ανασχεθεί πλήρως εξαιτίας κοινωνικών ή γλωσσικών παραγόντων (Aitchison, 2006 : 228-230). Η ίδια αναφέρει (2006 : 121-123) ότι οι γλωσσικές τροποποιήσεις εξαπλώνονται με δυο τρόπους. Με κατεύθυνση προς τα έξω, διαμέσου μιας κοινότητας και με κατεύθυνση προς τα μέσα, μέσα στα όρια μιας γλώσσας. Γιατί και πώς όμως ξεκινά η γλωσσική αλλαγή;

2.4 Παράγοντες και μηχανισμοί της γλωσσικής μεταβολής

Παραπάνω έγινε λόγος για το ότι το γλωσσικό σύστημα υποβάλλεται στη γενική αρχή της μεταβολής που είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του φυσικού κόσμου. Η μελέτη των παραγόντων που οδηγούν στη γλωσσική μετατόπιση υπήρξε μια μείζονος σημασίας υπόθεση, για τους επιστήμονες, επιχειρώντας να καταπολεμήσουν απόψεις περί της γλωσσικής αλλαγής που δεν πατούν σε επιστημονική βάση, όπως θεωρήσεις που στήριζαν τη γλωσσική διαφοροποίηση

στην ανατομική διάπλαση ή την κλιματική αλλαγή (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004: 190-192 · Aitchison, 2006 : 192).

Η Νικηφορίδου (2002) επισημαίνει τον καθολικό χαρακτήρα κάποιων κινητήριων δυνάμεων στις οποίες αποδίδονται συγκεκριμένοι τύποι αλλαγών, με παγκόσμια ισχύ αναφορικά με τα γλωσσικά συστήματα.

Σύμφωνα με την Aitchison (2006 : 193) αιτίες της γλωσσικής μεταβολής διακρίνονται σε δυο κυρίες κατηγορίες. Από τη μια πλευρά έχουμε τους εξωτερικούς κοινωνιογλωσσικούς παράμετρους (εξωσυστηματικοί παράγοντες γλωσσικής αλλαγής), δηλαδή κοινωνικά αίτια και από την άλλη τους εσωτερικούς ψυχολογικο-γλωσσικούς παράμετρους (ενδοσυστηματικοί παράγοντες γλωσσικής αλλαγής), οι οποίες σχετίζονται με τη γλωσσική δομή και τη νόηση των γλωσσικών χρηστών. Αναλόγως λοιπόν του ερεθίσματος που αναδύεται σαν την κυριότερη κινητήρια δύναμη που δίνει ώθηση στη γλωσσική τροποποίηση προκύπτουν και διαφοροποιημένες θεωρητικές προσεγγίσεις του φαινομένου στην ιστορική γλωσσολογία, που κατά κύριο λόγο ασχολείται με τη μελέτη του.

2.4.1 Εξωγλωσσικοί παράγοντες της γλωσσικής αλλαγής

Κάποιες ερευνητικές τάσεις επικεντρώθηκαν και ανέδειξαν πιο πολύ κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες αναφορικά με την αιτιολόγηση της γλωσσικής μεταβολής. Αυτό που πρέπει να επισημανθεί σχετικά με τα εξωγλωσσικά αίτια των γλωσσικών τροποποιήσεων είναι ότι αυτά δεν συνδέονται με τους ίδιους τους γλωσσικούς χρήστες, παρά με κοινωνικο-γλωσσικούς δείκτες. Παράγοντες όπως η γεωγραφική γεινίαση των κρατών, η πληθυσμιακή μετακίνηση, η θέση μιας περιοχής στο χάρτη, ο γλωσσικός δανεισμός, η κοινωνική αναγκαιότητα, αλλά και η προβολή ή επιβολή μιας γλωσσικής ποικιλίας (διαλέκτου ή ύφους) που θεωρείται “πρότυπη” ή ανώτερη εξαιτίας της κοινωνικά προνομιούχας θέσης των ομιλητών της αξιολογούνται ως προεξέχοντες κοινωνιογλωσσικοί παράγοντες της γλωσσικής μεταβολής. Επίσης, το χρονικό διάστημα παρουσίας ενός γλωσσικού συστήματος οδηγεί επιβεβλημένα στη γλωσσική αλλαγή. Στην ουσία αυτό που μεταβάλλει μια γλώσσα δομικά και οδηγεί στην μετατροπή των γλωσσικών κανόνων είναι η εξυπηρέτηση των λειτουργικών αναγκών του γλωσσικού κώδικα. Οι λειτουργικές

ανάγκες της γλώσσας διαρκώς αλλάζουν, αφού διαφοροποιούνται οι περιστάσεις όπου επιτελείται γλωσσική επικοινωνία. Το πεδίο το οποίο επηρεάζεται κατά κύριο λόγο από το φαινόμενο της γλωσσικής αλλαγής είναι το λεξικό απόθεμα της γλώσσας, με σκοπό την επίτευξη της έκφρασης των νέων εννοιών που προκύπτουν και ακολούθως η γραμματική και η μορφολογία (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004, 198-200). Παράδειγμα δανεισμού στα ελληνικά αποτελεί η λέξη αμήν από τα εβραϊκά μέσω της Καινής Διαθήκης στην ελληνιστική κοινή ως σήμερα.

2.4.1.1 Ο παράγοντας «μόδα» και «ξένα σώματα»

Στα εξωγενή αίτια της γλωσσικής αλλαγής εντάσσεται ο παράγοντας «μόδα» και η παρείσφρηση στο γλωσσικό σώμα χαρακτηριστικών γνωρισμάτων και στοιχείων που έχουν ξενική προέλευση, με κύριο γνώρισμα τον δανεισμό, ο οποίος λειτουργεί επίσης ως αγωγός των αλλαγών, κυρίως σημασιολογικών και δευτερευόντως στο επίπεδο της γραμματικής, μορφολογίας, φωνολογίας, ανάλογα με την έκταση του φαινομένου από τη γλώσσα-πηγή στη γλώσσα-στόχο. Η πρώτη πρόταση θεωρείται ακραία και δεν έτυχε ευνοϊκής υποδοχής από την πλειονότητα των γλωσσολόγων. Στα επιχειρήματα που αντικρούουν τη θέση αυτή του Paul Postal και των λιγοστών υποστηρικτών της προτάσσεται η αρτιότητα της οργάνωσης του γλωσσικού μηχανισμού, η οποία σε καμιά περίπτωση δεν αποδιοργανώνεται ώστε να καταλήξει στη σύγχυση και στο χάος, σύμφωνα με τη θεώρηση της ακανόνιστης διακύμανσης και η τάση επανάληψης των ίδιων αλλαγών σε γλωσσικά συστήματα τελείως ανόμοιων μεταξύ τους, η οποία δε γίνεται να συνιστά τυχαίο γεγονός. Επιπρόσθετα, τα στοιχεία που δύναται να μεταβληθούν σε ένα γλωσσικό σύστημα, φαίνεται να υπόκεινται σε λανθάνοντες και εγγενείς περιορισμούς. Η έρευνα φωτίζει την ύπαρξη «αδύναμων σημείων» σε κάποια γλωσσική δομή, πιθανόν ευάλωτων στην επέλαση της γλωσσικής αλλαγής, αλλά και σταθερά στοιχεία, τα οποία γενικά ανθίστανται στην μεταβολή (Aitchison, 2006 : 196). Αντίθετα, η ερμηνευτική πρόταση των «ξένων σωμάτων» μάλλον θεμελιώνεται και στηρίζεται ικανοποιητικότερα για τις μεταβολές όχι μόνο λεξικολογικά, αλλά και αναφορικά με το φωνητικό και μορφολογικό επίπεδο (Φλιάτουρας, 2018 : 245-247).

Μια ερμηνευτική πρόταση στα πλαίσια της ερμηνείας των «ξένων σωμάτων» συνιστά το θεώρημα του «γλωσσικού υποστρώματος» σύμφωνα με το οποίο ο γλωσσικός κώδικας μεταβάλλεται εξαιτίας της ανεπαρκούς και ελλιπούς κατάκτησης της γλώσσας των χωρών υποδοχής ή τη γλώσσα των κατακτητών από τις κοινότητες των μεταναστών ή τους κατακτημένους γηγενείς. Η γλωσσική αλλαγή επιτελείται από την υιοθέτηση αυτών των ατελειών στην εκμάθηση της γλώσσας από τους απόγονους των ανθρώπων αυτών ή τους ανθρώπους του περιβάλλοντός τους (Aitchison, 2006 : 196-197). Για παράδειγμα, η αρχικά ελλιπής κατάκτηση ενός γλωσσικού κώδικα από αλλόγλωσσους ομιλητές, εξαιτίας της πληθυσμιακής επαφής τους στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα της ιστορίας κατά μια άποψη εξηγεί και ερμηνεύει τις μεταβολές που έλαβαν χώρα στην αττική διάλεκτο, έτσι που να έχει προταθεί ως εξήγηση για τις αλλαγές που υπέστη η αττική διάλεκτος έτσι ώστε να εξελιχθεί στην ποικιλία πάνω στην οποία πάτησε η ελληνιστική κοινή. Άλλη ερμηνεία στα πλαίσια της γενικότερης αυτής θεωρίας αποδίδει τις γλωσσικές μεταβολές στις επαφές των γλωσσών κοινοτήτων που κατοικούν κατά μήκος των εθνικών συνόρων. Σε αυτή την περίπτωση η μείξη των διαφορετικών γλωσσικών ποικιλιών έχει τις περισσότερες φορές ως αποτέλεσμα τη διγλωσσία των πληθυσμών αυτών, οι οποίοι αν δεν ομιλούν, έχουν λειτουργική γνώση του άλλου γλωσσικού κώδικα. Η επιρροή της μιας γλώσσας στην άλλη είναι αμφίδρομη, ποικιλότροπη και εξαρτάται κυρίως από το χρονικό διάστημα της επαφής (ό.π, σελ. 198). Στα πλαίσια της επίδρασης ξένων σωμάτων σε ένα γλωσσικό σύστημα οι γλωσσολόγοι έχουν μελετήσει επισταμένως το ρόλο των δανείων από έναν γλωσσικό κώδικα σε έναν άλλο, στα οποία κυρίως οι Νεογραμματικοί έχουν αποδώσει το μεγαλύτερο ποσοστό ευθύνης για το φαινόμενο της γλωσσικής αλλαγής (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004 : 198-200). Τα γλωσσικά δάνεια εισβάλλουν στο σύστημα μιας γλώσσας, εφόσον οι ομιλητές της έρχονται σε επαφή με τους ομιλητές άλλων γλωσσών και το λεξιλόγιο της γλώσσας-στόχου αποτελεί το πεδίο της γλώσσας, όπου άμεσα εντοπίζεται ο δανεισμός (ό.π, σελ. 199-201). Ο δανεισμός διακρίνεται σε λόγιας και λαϊκής προέλευσης, αναφορικά με τον δίαυλο μετάδοσης, ενώ σε σχέση με την προέλευση των δανείων, έχουμε τρεις κατηγορίες δανεισμού (εσωτερικός, εξωτερικός και διαχρονικός δανεισμός). Τα δάνεια σε άλλες

περιπτώσεις είναι άμεσα και άλλες φορές είναι μεταφραστικά (ή εκτυπώματα) (Παπαναστασίου, 2001 : 44-47, Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 1994 : 30-31, 35-36). Αυτό που είναι γενικά παραδεκτό είναι ότι σπάνια ο χαρακτήρας της γλώσσας-στόχου, η οποία υφίσταται δανεισμό, αλλοιώνεται, εφόσον στις πιο πολλές περιπτώσεις τα δάνεια στοιχεία υφίστανται προσαρμογή κατά τη διαδικασία της ενσωμάτωσής τους στο σύστημά της, κατά συνέπεια ο δανεισμός απλώς ωθεί μεταβολές, οι οποίες έχουν ήδη δρομολογηθεί (Aitchison, 2006 : 206-207) και σπανίως αλλοιώνει τον χαρακτήρα της γλώσσας, αφού συνήθως τα δάνεια στοιχεία προσαρμόζονται στο γλωσσικό σύστημα που τα ενσωματώνει, συνεπώς απλά επιταχύνει αλλαγές που έχουν ήδη ξεκινήσει (Aitchison, 2006, 207· Παναγιωτίδης, 2013, 105-106).

2.4.1.2 Η «Λειτουργική θεώρηση της γλωσσικής αλλαγής»

Εν συνεχεία θα αναφερθούμε και σε μια άλλη ευρέως διαδεδομένη ερμηνευτικής πρότασης για το φαινόμενο της γλωσσικής αλλαγής, από τη σκοπιά της λειτουργικής διάστασης της γλώσσας. Η άποψη αυτή σχετίζεται με την έννοια της ανάγκης, η οποία αποδίδει τις τροποποιήσεις του γλωσσικού συστήματος στις αλλαγές που συμβαίνουν στο κοινωνικό περιβάλλον και τα νέα δεδομένα που προκύπτουν αναφορικά με τις επίκαιρες ανάγκες των ομιλητών στο επικοινωνιακό πλαίσιο, κυρίως λόγω των καθοριστικών και ραγδαίων εξελίξεων στο τεχνολογικό επίπεδο (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004, 198-199). Η άποψη αυτή αποδίδεται με τον όρο «Λειτουργική θεώρηση της γλωσσικής αλλαγής». Οι γλωσσικές μεταβολές, εδώ, επηρεάζουν κατ' ανάγκη το λεξικό απόθεμα των γλωσσών, εφόσον περιλαμβάνουν την αποβολή αχρείαστων λέξεων, λεξιπλασία βάσει των απαιτήσεων της επικαιρότητας, καθώς και αντικατάσταση παλαιότερων λέξεων, που λόγω υπερβολικής χρήσης έχουν απολέσει τον εμφαντικό τους χαρακτήρα, από καινούριες και παραστατικότερες λέξεις. Ενίοτε, όμως, οι κοινωνικές ανάγκες και η ανάγκη για διαφοροποίηση στην έκφραση μπορούν να οδηγήσουν σε πιο εκτεταμένης έκτασης γλωσσικές διαφοροποιήσεις από την απλή προσθήκη νεολογισμών, όπως στην περίπτωση της συσσώρευσης αρνητικών δεικτών στην αγγλική ποικιλία των έγχρωμων της Ν. Υόρκης (Aitchison, 2006 : 209-211).

Αναμφίβολα, οι κοινωνιογλωσσικοί παράγοντες, σαν αυτούς που αναφέρθηκαν παραπάνω, προκαλούν αλλαγές στη γλώσσα. Όμως, πρέπει να τονίσουμε ότι δεν αποτελούν αυτοί το άμεσο αίτιο, που τις πυροδοτεί, παρά μόνο παράγοντες οι οποίοι επισπεύδουν βαθύτερες αιτίες, αξιοποιώντας και ενθαρρύνοντας προϋπάρχουσες τάσεις στο γλωσσικό κώδικα, κυρίως τις αδυναμίες και τα πιθανά κενά του. Αυτές αποτελούν τα αμεσότερα αίτια, ενώ από την άλλη έχουμε τα μακροπρόθεσμα εσωτερικά «βαθύτερα» αίτια, που είναι τα ενδοσυστημικά (ψυχογλωσσικά). Άρα, μάλλον, πρέπει να αναζητήσουμε στους ενδογενείς παράγοντες κατά κύριο λόγο την αιτία που αλλάζει η γλώσσα (ό.π, σελ. 216-218).

2.4.2 Οι ενδογλωσσικοί παράγοντες της γλωσσικής αλλαγής

Άλλες διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις σχετικά με τη γλωσσική μεταβολή στηρίζονται σε θεωρητικό επίπεδο πάνω στα αμιγώς ενδογλωσσικά αίτια, που σχετίζονται με την ισορροπία των γλωσσικών συστημάτων ή στις εγγενείς κινητήριους δυνάμεις της μεταβολής. Στους εσωτερικούς-ψυχογλωσσικούς παράγοντες της μεταβολής εντάσσουμε τους φυσικούς παραμέτρους τους σχετικούς με την ανατομία του ανθρώπου, τη φυσιολογική και ψυχολογική συγκρότησή του και τους περιορισμούς που αυτές υπαγορεύουν στον κάθε ομιλητή (Aitchison, 2006 : 218-220, Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004 : 192-194). Με αυτούς τους περιορισμούς συσχετίζει η έρευνα διάφορους μηχανισμούς ενδοσυστημικής μεταβολής. Τέτοιοι είναι η απλοποίηση (η τάση του γλωσσικού συστήματος προς απλοποίηση χάριν της μεγαλύτερης ευκολίας των ομιλητών ως προς τη χρήση του) σε φωνηματικό/φθογγολογικό επίπεδο, τον οποίο παλαιότερα απέδιδαν στην αρχή της ήσωνος (αρθρωτικής) προσπάθειας, αλλά που τελικά οφείλεται σε εγγενείς αιτίες, με αναφορά στη βιβλιογραφία στα φαινόμενα της αφομοίωσης, της αποβολής συμφώνων, π.χ. του τελικού -ν στην ακολουθία φωνήεν + ν, της συγχώνευσης κ.ά. (Aitchison, 2006: 218-231, Φλιάτουρας, 2018, 237-239). Εδώ, όμως, πρέπει να αναφέρουμε ότι αν και η τεκμηρίωση ερμηνευτικά του μηχανισμού της απλοποίησης αποτιμάται γενικά ως επαρκής, η απλοποίηση έγινε στόχος έντονης κριτικής, εφόσον κατά τη διαδικασία απλοποίησης κάποιου γλωσσικού

στοιχείο, δεν αποκλείεται η δημιουργία συνθετότητας και πολυπλοκότητας σε ένα άλλο (Φλιάτουρας, 2018, 237-239).

Άλλος γενεσιουργός παράγοντας στον οποίο αποδίδονται αλλαγές συνιστά η δομική πίεση, η οποία συνδέεται με την ροπή του γλωσσικού συστήματος προς την κανονικότητα και τη συμμετρία, με αποτέλεσμα σε περίπτωση εμφάνισης ασυμμετρίας σε αυτό να προσπαθεί να καλύψει τα κενά του (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004, 195-197).

Επιπλέον, άλλος παράγοντας που προκαλεί γλωσσικές μεταβολές, σύμφωνα με την Aitchson (2006, 226-228) εδράζεται στην επιδίωξη των ομιλητών να εξομαλύνουν νοητικά ή να διορθώσουν δυσνόητους τύπους, τους οποίους δύσκολα αντιλαμβάνονται και δύσκολα αναπαράγουν.

Βεβαίως, στις περισσότερες των περιπτώσεων μεταβολών στα διάφορα επίπεδα ανάλυσης των γλωσσικών συστημάτων δρουν συνεπικουρικά διάφορα, ετερογενή κίνητρα, τόσο εξωσυστημικά, όσο και ενδοσυστημικά, χωρίς να μπορούμε πάντοτε εύκολα να εκτιμήσουμε την ιδιαίτερη συμβολή που διαδραματίζει το καθένα ως γενεσιουργού αιτίου της μεταβολής. Επομένως, γίνεται αντιληπτό πως η πραγμάτευση των παραγόντων της γλωσσικής μεταβολής πρέπει να γίνεται με γνώμονα τον πλουραλισμό, τη συνεκτίμηση όλου του φάσματος των αιτίων που προκαλούν αλλαγές σε όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004:204-206, Νικηφορίδου, 2001), καθώς και της παραδοχής ότι οι υφιστάμενες αυτές τροποποιήσεις βρίσκονται σε μια σχέση αλληλεπίδρασης και αλληλοεξάρτησης.

2.4.2.1. Η φωνολογική μεταβολή

Ας ξεκινήσουμε την επιμέρους ανάλυση της αλλαγής με αναφορά στις τροποποιήσεις του γλωσσικού συστήματος τις σχετικές με την εκφορά των φωνημάτων/φθόγγων της γλώσσας. Οι διάφορων ειδών μεταβολές αυτές ευδοκιμούν με τη συμβολή ποικίλων μηχανισμών. Ενδεικτικά στα είδη της φωνητικής αλλαγής αναφέρουμε την αφομοίωση («προχωρητική», «υποχωρητική» ή «ολική», όπου εντοπίζεται μεταβολή χαρακτηριστικών των φωνημάτων με παράλληλη αφομοίωση των χαρακτηριστικών του προηγούμενου, του επόμενου

φωνήματος ή όλων των χαρακτηριστικών τους, αντίστοιχα), κατά την οποία παρουσιάζεται αλλαγή ως προς την ηχηρότητα, τον τόπο (χειλιχοποίηση, κτλ) ή τον τρόπο της άρθρωσης του φωνήματος, την υποκατάσταση ενός φωνήματος με ένα άλλο (τροπή), την προσθήκη ή αποβολή φωνηματικών στοιχείων, την μετακίνηση φωνημάτων στο λέξιμα, την αφομοίωση, την ανομοίωση, αλλά και μηχανισμούς όπως αυτόν της αναλογίας, καθώς και της διαδικασίας της ηχηροποίησης/αποηχηροποίησης των φωνημάτων υπό την επίδραση φωνολογικών νορμών (Φλιάτουρας, 2018 : 235-237).²

Η Aitchison (2006 : 136-138) αναφέρεται στα εξελικτικά στάδια της πορείας των φωνολογικών αλλαγών· μετά το αργόσυρτο ξεκίνημά τους (επίδραση σε λίγες κοινές λέξεις – εμφάνιση διπλοτυπίας), η γλωσσική αλλαγή επιταχύνεται απότομα με τις μεταβολές να κερδίζουν έδαφος σε όλο και περισσότερο στο γλωσσικό περιβάλλον και ακολουθεί τελικά επιβράδυνση του φαινομένου.

Σχετικά με τη φωνολογική μεταβολή, σήμερα δεχόμαστε ως εσφαλμένη την άποψη που υποστήριξαν οι Νεογραμματικοί ότι οι φθογγολογικές αλλαγές είναι αποτέλεσμα «μηχανιστικών διαδικασιών», οι οποίες εκδηλώνονται συγχρόνως, ως αιτίες διάσπασης, επηρεάζοντας προς διαφορετικές πορείες τις δομικές μορφές ενός γλωσσικού συστήματος. Αυτό είναι πια κοινός τόπος, αφού η επέκταση μιας μεταβολής στο γλωσσικό σύστημα, ακολουθεί ένα «ντόμινο» άμεσα σχετιζόμενων μεταβολών, ένα φαινόμενο υπό τον όρο «γενίκευση κανόνα». Συνοπτικά, η αναλογία σύμφωνα και με την McMahon (2005 : 110) (βασικός γλωσσικός μηχανισμός αλλαγής) ο οποίος δρα ενοποιητικά μεταξύ παρόμοιων περιπτώσεων περιορίζοντας την υπέρμετρη, «χαώδη» εισροή μεταβολών, διηθώντας τις θεμελιώδεις και εξυπηρετικές αλλαγές, καθιστώντας εφικτή την υιοθέτηση κοινής φθογγικής μορφής στα λεξικά τεμάχια. Όμως, κατά κύριο λόγο, οι πιο πολλές περιπτώσεις των φωνολογικών μεταβολών αποτελούν οι ίδιες μια κατηγορία αναλογίας, Σε αυτό το σημείο, είναι άξια αναφοράς η επισήμανση ότι μια

2 Βλ. , https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/ [HYPERLINK "https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?lg=ηχηροποίηση" search.html?lg=ηχηροποίηση](https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?lg=ηχηροποίηση), https://eclass.kedivim.duth.gr/modules/document/file.php/210/ΘΕ2_ΓΛΩΣΣΙΚΗ%20ΑΛΛΑΓΗ/ΣΥΓΧΡΟΝΗ%20ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ/γλωσσική.αλλαγή.τελικό.pdf).

τροποποίηση στο φωνολογικό πλαίσιο ενδέχεται να χαρακτηριστεί ως «κανονική». Η μεταβολή αυτή ενδεχομένως να επηρεάσει μια πλειάδα κοινών η ανάλογων λέξεων, χωρίς ωστόσο η «κανονικότητα» να υπονοεί και χρονική συσχέτιση ή σταθερότητα στην ταχύτητα εξασθένησης των τύπων (Aitchison, 2006 : 136-138). Στην περίπτωση λόγου χάριν της ανομοίωσης, βασικής μορφής γλωσσικής μεταβολής, που αναφέρεται στην αποβολή ή την αντικατάσταση του ενός εκ των δυο όμοιων ή συγγενικών φθόγγων μιας λέξης· γρήγορα > γλήγορα, φρατρία > φατρία, λώπη (Α.Ε, ένδυμα) > rora (σύγχρονα ισπανικά, ρούχο).³ Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα φωνολογικής αλλαγής στα ελληνικά μπορούμε να αναφέρουμε την τάση σήμερα πολλών ομιλητών αναφορικά με την προφορά των ρινικών συμπλεγμάτων [mb], [nd], [ŋg] ως [b], [d], [g] αποβάλλοντας το έρρινο στοιχείο (π.χ. ανταποκρίνομαι [andapokri'nome] > [adapokri'nome]).

2.4.2.2. Η μορφολογική και συντακτική μεταβολή

Αναφορικά με την ερμηνεία των μεταβολών αυτών, πρέπει να ειπωθεί ότι αρχικά, όπως και στην περίπτωση των φωνολογικών μεταβολών, οι μορφοσυντακτικές διαφοροποιήσεις θεωρήθηκε ότι συντελούνται ξαφνικά και ότι είναι δυσδιάκριτες και δυσκολοχαρτογράφητες συγκριτικά με τις φωνολογικές αλλαγές, αποδίδοντας σε ένα βαθμό την πολυπλοκότητα που τις χαρακτηρίζει στην ποικιλία και την πολυμορφία τους.

Επιπρόσθετα, αναφέρονται παραδείγματα μεταβολών στο ρηματικό σύστημα (στις καταλήξεις, στη μεταβιβαστικότητά τους), καθώς και αλλαγή ή απώλεια της θέσης τους στην διάταξη των προτασιακών όρων, των λεξιλογικών στοιχείων (άκλιτων και κλιτών).

Η μορφολογική μεταβολή, συνοπτικά, εκδηλώνεται ως μορφολογική επέκταση (ένας τύπος ή μια κατηγορία προσαρμόζονται σύμφωνα με την επικρατέστερη δομή), ως μορφολογική εξομάλυνση (εξάπλωση ενός μορφήματος μέσα σε ένα κλιτικό παράδειγμα), ως επανάλυση (μεταβολή των δομικών ορίων μιας λέξης ή

³ βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=ανομοίωση

έκφρασης με συνέπεια τη δημιουργία ενός νέου μορφήματος), ως σύμφυση (η άναρχη συγχώνευση δυο λέξεων). Άλλα είδη μορφολογικής μεταβολής αποτελούν η παρετυμολογία (λεξικές παραλλαγές λόγω της εσφαλμένης ετυμολογικής σύνδεσης δυο λέξεων προς επίτευξη σημασιολογικής διαφάνειας ή ενίοτε αρθρωτικής απλούστευσης), ο αναδρομικός σχηματισμός (λεξική παραγωγή με απώλεια της παραγωγικής κατάληξης, ή επανάλυση ενός λεξήματος βάσει ενός παραγωγικού σχήματος), καθώς και η υπερδιόρθωση (η αντίστροφη εσφαλμένη συμμόρφωση μιας σημαδεμένης λέξης ή δομής με παραγωγικότερους, συχνότερους ή πιο πρότυπους τύπους.⁴

Στο πεδίο αυτό της γλωσσικής ανάλυσης οι μεταβολές εντοπίζονται στις καταλήξεις και το κλιτικό παράδειγμα, οι οποίες αποδίδονται στον αναλογικό μηχανισμό, με αποτέλεσμα της δημιουργίας τύπων κατ' αναλογίαν προϋπαρχόντων δομών (Νικηφορίδου, 2001 : 42· Παπαναστασίου, 2007 :). Ταυτόχρονα, διάφοροι μηχανισμοί ενεργούν με στόχο την απλοποίηση των δομών. Ενδεικτικά, σημειώνουμε εδώ κάποιους από αυτούς: τάση του συστήματος προς δομές συντομότερες και πιο απλές μορφολογικά, η απώλεια μορφημάτων που δεν είναι παραγωγικά, κ.ά (Φλιάτουρας, 2018 : 237-240).

Τις μορφοσυντακτικές μεταβολές χαρακτηρίζει η ποικιλότητα και η πολυμορφία. Επιπλέον, η υφολογική και η κοινωνική γλωσσική πολυμορφία είναι στενά συνδεδεμένη με τις μεταβολές στη συγχρονία της γλώσσας. Αρχικά στο μορφολογικό και συντακτικό επίπεδο, όπως και σε άλλες περιοχές της γλωσσικής ανάλυσης, υπάρχει διπλοχρησία της παλαιάς και νέας δομής, μέχρις ότου οι γλωσσικοί χρήστες να το αποβάλουν από την τη γλωσσική τους συμπεριφορά με τις γλωσσικές καινοτομίες, ασφαλώς, να βρίσκονται σε διάσταση με την εκάστοτε γλωσσική νόρμα (Aichison, 2006 : 139-141).

Οι μορφοσυντακτικές μεταβολές παρεισφρύουν ύπουλα στη γλώσσα μέσω ενός ευάλωτου γλωσσικού σημείου, όπου είναι πιθανή η επανάλυση της δομής, διαμορφώνοντας εκ νέου την προτασιακή οργάνωση, συνεπώς και τη γλωσσική. Η

4 βλ.

https://eclass.kedivim.duth.gr/modules/document/file.php/210/ΘΕ2_ΓΛΩΣΣΙΚΗ%20ΑΛΛΑΓΗ/ΣΥΓΧΡΟΝΗ%20ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ/γλωσσική.αλλαγή.τελικό.pdf

αλλαγή, ωστόσο, προς κάποια καθορισμένη γλωσσική οργάνωση συμπαρασύρει και το λεξικό πεδίο συντακτικά στο ρου της αλλαγής, το οποίο διαμορφώνεται για να προσαρμοστεί στην καινούργια δομή συνεχώς, ώσπου να παγιωθούν στη γλωσσική συμπεριφορά των ανθρώπων, μέσω της επαναλαμβανόμενης χρήσης, εδραιώνοντας κατ' επέκταση τις γλωσσικές μεταβολές. Ταυτόχρονα, όμως, κάποιοι λανθάνοντες γλωσσικοί παράγοντες (όπως και στη φωνολογική μεταβολή) μη ελεγχόμενοι από τους ομιλητές, οι οποίοι δεν τους αντιλαμβάνονται, είτε επιταχύνουν, είτε επιβραδύνουν την αλλαγή (Aitchison, 2006 : 150 - 152). Εδώ, πρέπει να αναφέρουμε, ότι εν αντιθέσει με τη φωνολογική μεταβολή, στο δεύτερο στάδιο της διασποράς της συντακτικής μεταβολής παρατηρείται μια αναλογικότητα ως προς τη χρήση των νέων παραλλαγών, παράλληλα, σε όλα τα συμφραζόμενα (υπόθεση της σταθερής αναλογίας).

Σε σχέση με τα ελληνικά μπορούμε να αναφέρουμε ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μορφολογικής διαφοροποίησης την απλοποίηση της κλίσης ήδη από τα ελληνιστικά χρόνια παραμερίζοντας το πλήθος των τύπων κλίσης, πχ την δοτική και τις πολλές εξαιρέσεις, ενώ συντακτικής διαφοροποίησης τα ρήματα τα συντασσόμενα με γενική πτώση, που από την περίοδο του Μεσαίωνα συντάσσονται με αιτιατική ή τις προθέσεις που βαθμιαίως ελαττώνονται με προφανή τάση συντακτικά να παίρνουν αιτιατική.

2.4.2.3. Η γραμματική μεταβολή

Η γλωσσική μεταβολή στο πεδίο της γραμματικής ονομάζεται «γραμματικοποίηση». Κατά τον Meillet (1912, παράθεση στην Aitchison, 2006 : 159-160) ο όρος αποδίδει την μετατόπιση του χαρακτήρα μιας λέξης ως προς τη λειτουργία της στην πρόταση από την σημασιολογική αυτονομία -έχει λεξικό περιεχόμενο- στη γραμματική λειτουργία. Η διαδικασία αυτή ίσως αποτελεί την απαρχή όλων των γραμματικών αλλαγών. Ο J. Took και άλλοι, σε αντίθεση με πολλούς ερευνητές που τοποθετούνταν αρνητικά αναφορικά με τη γλωσσική «σύνθλιψη», θεωρώντας τη γλωσσικό ολίσθημα ή φθορά, αντιμετωπίζουν ευνοϊκά αυτήν τη «συμπίεση», ως μέσο αρωγής της επιτάχυνσης της ομιλίας και σύγκλισής τη με τη σκέψη. Εξάλλου, μεταγενέστερα ερευνητικά πορίσματα κατέδειξαν τη σύνδεση της γλωσσικής αυτής

τάσης με την ανάπτυξη της σκέψης και την οξύτητα του νου. Αξίζει να αναφέρουμε ότι η γραμματικοποίηση ακολουθεί παρόμοια πορεία με άλλα γλωσσικά φαινόμενα, όπως επεσήμανε το 1921 ο Sapir, ακολουθώντας συγκεκριμένη κατεύθυνση. Οι φάσεις της πορείας γραμματικοποίησης αλληλοεπικαλύπτονται και αλληλοεξαρτώνται σχηματίζοντας ένα προβλέψιμο συνεχές σε γενικές γραμμές μονοκατευθυντικό, με καθολική ισχύ (Aitchison, 2006 : 162-165). Σχετικό παράδειγμα, αποτελεί η πορεία ρημάτων πλήρους λεξικού περιεχομένου, όπως τα βουλητικά, που καταλήγουν σε δείκτες μελλοντα.

Η γραμματικοποίηση περιλαμβάνει ένα σημαντικό σύνολο δομών. Ως διαδικασία συμπίεσης δεν αφορά μόνο μεμονωμένα λεκτικά στοιχεία (περίπτωση π.χ. προσφυματοποίησης λέξεων), αλλά και συνδυασμό λέξεων, όπως για παράδειγμα στην ελληνική, όπου από τη δομή *θέλω ίνα*, εξελικτικά (\rightarrow *θέλω να* \rightarrow *θενά*), προέκυψε ο μελλοντικός δείκτης «θα». Όπως, επίσης, μια πλειάδα απολιθωμένων εκφράσεων, αναφέρουμε ενδεικτικά την περίπτωση των δεικτών λόγου (μονολεκτικές ή σύνθετες λεκτικές δομές), που διαδραματίζουν συνδυαστικό ρόλο μεταξύ τμημάτων του προφορικού ή γραπτού λόγου (Aitchison, 2006 : 166).

Η γλωσσική αλλαγή που συνδέεται με το μηχανισμό της γραμματικοποίησης πιθανόν να επηρεάζει τις λέξεις εξίσου μορφολογικά και σημασιολογικά. Κατά τα φαινόμενα, όμως, όπως διαβάζουμε στην Aitchison (2006 : 168–169) η συντακτική και η σημασιακή εξελικτική πορεία δεν σχετίζονται κατ' ανάγκη στην πορεία της γραμματικοποίησης. Σχετίζονται, όμως, υπό την έννοια, ότι η γραμματικοποίηση αποτελεί μια πορεία στένωσης, ως το σημείο της ελαχιστοποίησης στο σημασιακό φάσμα των λέξεων.

Στην ελληνική γλώσσα ως φαινόμενο γραμματικοποίησης μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την εξέλιξη του τροπικού ρήματος *μπορώ / μπορεί και πρέπει* από την έννοια της συγκατάνευσης στη σημασία της λογικής πιθανότητας ή βεβαιότητας αντιστοίχως: *Μπορεί να φύγει τώρα > Μπορεί να χιονίσει · Πρέπει να φύγεις αύριο > Πρέπει να είσαι καλός μαθητής, πήρες καλούς βαθμούς.*

2.4.2.4. Η σημασιολογική μεταβολή

Αρχικά, πρέπει να σημειώσουμε, ότι ο παραπάνω όρος αναφέρεται στις κάθε είδους μεταβολές σχετικές με το σημασιολογικό φορτίο των λεξημάτων. Κάθε λεξικό σημείο συνιστάται από το σημαίνον (αυθαίρετος συνδυασμός φωνημάτων) και το σημαϊνόμενο, δηλαδή την αυθαίρετη νοηματοδότηση του σημαϊνοντος.

Αναφορικά με τη μεταβολή των λέξεων στο σημασιολογικό επίπεδο, στο οποίο συμβάλλει και η ροπή του γλωσσικού μηχανισμού για εξάλειψη της πολυσημίας θα αναφέρουμε εδώ τα είδη της σημασιολογικής αλλαγής και τη σημαντική επιρροή μηχανισμών υπεύθυνων για τη μετατόπιση της σημασίας. Τα είδη της σημασιακής μεταβολής είναι τα εξής: Η επέκταση, ο περιορισμός, η διακλάδωση της σημασίας (με βάση τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά). Επίσης, η βελτίωση ή, αντίθετα, η χειροτέρευση της σημασίας, βάσει της στάσης των ομιλητών.⁵ Στους μηχανισμούς της σημασιακής μεταβολής εντάσσεται η μεταφορά, η μετωνυμία, ο ευφημισμός, η αφαίρεση (Θώμου, 2015 : 150· Ξυδόπουλος, 2017 : 159-162, 162-163, 272-273· Φλιάτουρας, 2018 : 242-245·).

Εδώ, θα πρέπει να τονίσουμε και τη σημασία του μηχανισμού της γλωσσικής κατάκτησης ως προς την κανονικοποίηση των γλωσσικών αλλαγών, γενικά, και στο σημασιολογικό επίπεδο. Δηλαδή, κατά τη διαδικασία της γλωσσικής κατάκτησης από τα παιδιά, πολλές φορές τα γλωσσικά δεδομένα με τα οποία έρχονται σε επαφή, επανερμηνεύονται, με αποτέλεσμα τη δημιουργία και ένταξη καινούριων γλωσσικών νορμών στο νοητικό λεξικό σε σχέση με τις προγενέστερους ομιλητές (Παναγιωτίδης, 2013 : 99-101).

Η σημασιολογική μεταβολή έχει δεχθεί διαχρονικά το κύριο βάρος των αφορισμών και των φόβων των ομιλητών εξαιτίας των αξιολογικών συσχετισμών διαχρονικά γλωσσικής αλλαγής - «φθοράς/ παρακμής» της γλώσσας, με στόχο κυρίως το λεξικό απόθεμα. Αλλά, ακόμα και στην έρευνα, παλαιότερα, παραγκωνιζόταν με σαφή προσανατολισμό στις δομικές πλευρές της γλώσσας (Aitchsison, 2006 : 171-173).

Το λεξιλόγιο είναι ο πιο επιρρεπής τομέας της γλώσσας, όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω, στο φαινόμενο της αλλαγής. Εκτός του φαινομένου των νεολογισμών,

⁵ βλ.

https://eclass.kedivim.duth.gr/modules/document/file.php/210/ΘΕ2_ΓΛΩΣΣΙΚΗ%20ΑΛΛΑΓΗ/ΣΥΓΧΡΟΝΗ%20ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ/γλωσσική.αλλαγή.τελικό.pdf

δηλαδή λεξιπλασίας προς κάλυψη των νέων εννοιών και επικοινωνιακών αναγκών των ομιλητών, έχουμε και εξαφάνιση παλαιών λέξεων. Οι νεολογισμοί μπορεί να προέρχονται από μείξη ή επανεπεξεργασία του ήδη υφιστάμενου λεξιλογίου, ακόμα και από τροποποιημένα δάνεια από ξένες γλώσσες, μορφολογικά στο περιβάλλον της αποδέκτριας γλώσσας. Άλλες φορές, πάλι, η επικοινωνιακή και ονοματοδοτική λειτουργία της γλώσσας, αναφορικά με τις εννοιολογικές εξελίξεις, επιτυγχάνεται μέσω της πολυσημίας των ίδιων των λεξημάτων, δηλαδή της σημασιολογικής ποικιλότητας. Γενικά, επισημαίνουμε, ότι το λεξιλόγιο είναι άρρηκτα δεμένο με το σημασιακό πλαίσιο των μεταβολών. Κάποιες λέξεις υφίστανται σημασιολογικές τροποποιήσεις ή εμφανίζονται με αυξομειωτικές τάσεις σε διάφορα γλωσσικά περιβάλλοντα.

Όσον αφορά τα αίτια της σημασιολογικής μεταβολής, ο Meillet (αναφορά στην Aitchison, 2006 : 175) τα αποδίδει γενικά σε γλωσσικό, ιστορικό ή κοινωνικό πλαίσιο. Ας προσθέσουμε, εδώ, ενίοτε και ψυχολογικούς παράγοντες, όπως είναι τα ταμπού ή ο επηρεασμός της σημασίας από κριτήρια διακριτικότητας (πχ οι ευφημισμοί) (αναφορά και στην McMahon, 2005 : 257).

Η σημασιολογική μεταβολή μιας λέξης, θεωρείται, ότι συμπαρασύρει αλυσιδωτά και άλλες λέξεις της γλωσσικής οικογένειας, στην οποία ανήκει, ή παρεμφερείς της λέξεις. Άραγε, το σημαϊνόμενο των λεξημάτων δεν αλλάζει ή εκτοπίζεται άξαφνα, αλλά αλληλοεπηρεαζόμενο με καινούρια ή διαφοροποιημένα λεξήματα, που εμφανίζονται στο λεξικό απόθεμα του κάθε γλωσσικού οργανισμού. Δηλαδή, αναφαίνονται πολλαπλές καινούριες σημασίες ευρισκόμενες σε καθεστώς συμβίωσης στο ίδιο σημαϊνον, συνήθως, δίχως να αποβάλλεται η πρωταρχική σημασία. Κι εδώ, όπως και στα άλλα είδη γλωσσικής μεταβολής, το κομβικό σημείο, είναι η συνύπαρξη (Aitchison, 2006 : 178), καθιστώντας την πολυσημία τον κανόνα ως χαρακτηριστικό των λεξημάτων, που μπορεί να παραμείνει αμετάβλητο για μεγάλο χρονικό διάστημα. Κάθε λέξημα διατηρεί την πρωταρχική του σημασία, απλά αυτή δύναται ή να ενισχυθεί ή να μετριαστεί ακολουθώντας τις γλωσσικές απαιτήσεις της κάθε περιόδου. Οι νεόκοπες αυτές ερμηνευτικές επαναanalύσεις της εκάστοτε λέξης αναπτύσσονται σύμφωνα με καθορισμένα λεξικά και εννοιολογικά συμφραζόμενα και πλαίσια και σταδιακά διευρύνονται σε επιπλέον χρήσεις.

Πάντως, μέσω και των μηχανισμών της γλωσσικής αλλαγής, βλέπουμε πως η γλώσσα αντικαθρεφτίζει την αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το περιβάλλον (Aitchison, 2006 : 179-188).

Στα ελληνικά μπορούμε να αναφέρουμε την περίπτωση της λέξης «είδηση» από το αρχαίο ρήμα οἶδα με την έννοια της γνώσης, ενώ η λέξη σήμερα περιορίστηκε σημασιολογικά στην έννοια της πληροφορίας, εφόσον η γνώση αποκτάται και μέσω των πληροφοριών.

2.4.3. Γλωσσική μεταβολή και γλωσσική ποικιλότητα

Παραπάνω, αναφερθήκαμε στη γλωσσική ποικιλότητα, ως στάδιο και τροφοδότη της γλωσσικής αλλαγής (Holmes, 2016). Καταρχήν, ας αναφερθούμε στους συμβατικούς όρους γλώσσα, ιδιόλεκτος, τοπικό ιδίωμα. Θέση της σύγχρονης γλωσσολογίας αποτελεί το ότι η ομοιογένεια και η αδιατάραχτη συνέχεια δεν αποτελεί χαρακτηριστικό των γλωσσών στη διαχρονία. Αντίθετα, η γλώσσα διακρίνεται από ποικιλότητα γεωγραφική, κοινωνική και σε επίπεδο λειτουργίας, η οποία δημιουργεί ένα «διαλεκτικό συνεχές» με διαβαθμισμένες διαφορές μεταξύ των κρίκων-ποικιλιών της αλυσίδας και ομοιότητες. Η διαφοροποίηση γλωσσολογικά των (συμβατικών) εννοιών «γλώσσα», «διάλεκτος» εδράζεται στα τυπικά χαρακτηριστικά των ποικιλιών όπου διαφοροποιούνται (τυπική πτυχή της σχέσης γλώσσας-διαλέκτου) με βάση το υποκειμενικό ως ένα βαθμό κριτήριο της αμοιβαίας κατανόησης και η οποία, η γλωσσική ποικιλομορφία- καλύπτει τους ομιλητές και ως προς τις διαφορετικές τους επικοινωνιακές ανάγκες. Οι διάλεκτοι, επομένως, διαφοροποιούνται από την κυρίαρχη νόρμα και λειτουργικά (λειτουργική πτυχή της σχέσης γλώσσας-διαλέκτου) (Δελβερούδη, 2001α, β · Haugen, 1972 : 102 – 103 · Hudson, 1980 : 31 - 32). Άρα, έχουμε ποικιλίες διαφορετικές μορφολογικά μεταξύ τους, που κατατάσσονται υπό τον όρο «γλώσσα», οι οποίες παρά τις διαφοροποιήσεις, εμφανίζουν ομοιότητες στα διάφορα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης και θεωρούνται υποδιαιρέσεις μιας υπερκείμενης γλώσσας, δηλαδή διάλεκτοι (Δελβερούδη, 2001,α,β). Ο (συμβατικός και όχι πραγματικά επιστημονικός) όρος «ιδίωμα» αναφέρεται σε ποικιλίες,

ενδιάμεσες ως προς τις γλωσσικές αποκλίσεις, από τη γλώσσα και τη διάλεκτο ή τοπικές παραλλαγές μιας διαλέκτου. Έτσι, διαλέκτους ονομάζουμε στον αρχαιοελληνικό γλωσσικό χάρτη την ιωνική, αιολική, αρκαδοκυπριακή και δωρική γλωσσική ποικιλία, οι οποίες εμφάνιζαν κοινά χαρακτηριστικά, που επιτρέπουν την υπόταξή τους κάτω από μια κοινή, αφηρημένη έννοια, την ελληνική γλώσσα, το «ομόγλωσσον», όπως διακήρυτταν και οι ίδιοι, ως χαρακτηριστικό της κοινής ταυτότητας των ελληνικών φύλων, μαζί με το «όμαιμον» και το «ομότροπον» (Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 144). Ενώ, με τον όρο «ιδίωμα», θα μπορούσαμε, να χαρακτηρίσουμε για παράδειγμα την ιωνική που μιλιόταν στις Κυκλάδες, σε σχέση με την υπερκείμενη, ιωνική διάλεκτο. Αυτές οι ποικιλίες και τα ιδιώματα στα ελληνιστικά χρόνια αναφορικά με το ζήτημα της γλωσσικής αλλαγής, υποχωρούν και τις διαδέχεται η ελληνιστική κοινή, της οποίας τα χαρακτηριστικά βασίζονται στις διαλέκτους αυτές και κατά βάση σε αυτά της αττικής (αρχικά ένα παρακλάδι της δυτικής ιωνικής), η οποία είχε τη λειτουργία και το ρόλο της κυρίαρχης ποικιλίας ως προς το γόητρο, δηλ. της νόρμας, κυρίως στο γραπτό λόγο.

Με τον όρο νόρμα αναφερόμαστε σε μια ποικιλία προτυποποιημένη (κωδικοποιημένη γραπτώς), η οποία αποτελεί την ποικιλία κύρους μιας κοινότητας και που χρησιμοποιείται για τις υψηλές λειτουργίες της, όπως είναι οι φορείς εκπαίδευσης, τα ΜΜΕ, ο ακαδημαϊκός λόγος, κτλ (Μπασλής, 2012 : 89 - 90). Ενώ, η γεωγραφική και η κοινωνική ποικιλότητα συνήθως είναι συνυφασμένη με την καθομιλουμένη, προϊόν φυσικής μάθησης, όχι διδασκαλίας, και τις επικοινωνιακές ανάγκες της καθημερινότητας της κοινότητας (Holmes, 2016 :). Για παράδειγμα, στον ελλαδικό χώρο στην αρχαιότητα. Έχουμε, δηλαδή, συχνά, παράλληλη χρήση της Κοινής και των τοπικών διαλέκτων αναλόγως της επικοινωνιακής περίπτωσης και του προσδιορισμού του ομιλητή γεωγραφικά.

Η ποικιλότητα, πάντως, όπως απόδειξε ο Labov (Αρχάκης & Κονδύλη 2011 : 77-79, 81 - 84) καταδεικνύει την γλωσσική αλλαγή στη συγχρονία. Αυτές οι αλλαγές ενίοτε προέρχονται από την γλωσσική ποικιλία της ελίτ και ενίοτε από από ποικιλίες χαμηλότερου κύρους, των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων.

Εδώ, θα πρέπει, να αναφερθούμε και στην περίπτωση συμβίωσης δυο διακριτών ποικιλιών ενός γλωσσικού συστήματος σε λειτουργικό επίπεδο, της κυρίαρχης και

μιας ανεπίσημης. Το φαινόμενο της κοινωνικής διγλωσσίας είναι σημαντικό σε σχέση με τη γλωσσική μεταβολή και κυρίως σε σχέση με την μετάβαση από τη μια ποικιλία στην άλλη, γιατί τα επίπεδα χρήσης της μιας ή της άλλης και κατ' επέκταση και ο βαθμός αποδοχής και αρνητικής ή θετικής αξιολόγησής τους από τους γλωσσικούς χρήστες μπορεί να επισπεύσει ή να επιβραδύνει τη γλωσσική αλλαγή. Κάτι ανάλογο δηλαδή σε μεγαλύτερη κλίμακα με την πορεία διασποράς και καθιέρωσης των επιμέρους αλλαγών, σε κάθε επίπεδο γλωσσικής ανάλυσης, για τα οποία μιλήσαμε παραπάνω. Η κοινωνική διγλωσσία, είναι όρος, αναφερόμενος σε κοινωνίες, όπου δυο γλωσσικές παραλλαγές χρησιμοποιούνται από τα μέλη μιας κοινότητας σαφώς διαφοροποιημένες λειτουργικά μεταξύ τους (Αρχάκης & Κονδύλη, 2011 : 98 - 100· Παπαδήμα & Κουρδής : 2015, 1289 - 1291).

Εν πάση περιπτώσει, η ύπαρξη πολυτυπίας στη συγχρονία σε ένα γλωσσικό περιβάλλον ενδεχομένως να οδηγεί σε μόνιμη μεταβολή, εφόσον η καινούρια μορφή που εγκαινιάζει ένα σύνολο γλωσσικών χρηστών υπερτερήσει έναντι της προγενέστερης και παρουσιάσει κανονικότητα, σύμφωνα με τους Αρχάκη & Κονδύλη (2011 : 193 - 196). Οι μεταβολές, βέβαια, αυτές δεν συνάδουν με την γενική αποδοχή των ομιλητών μιας κοινότητας. Πάντα προκαλούν έντονη ανησυχία και δυσφορία στους πιο συντηρητικούς από αυτούς. Εξάλλου, έχουμε το παράδειγμα της ελληνικής, όπου η δυσφορία για τη γλωσσική αλλαγή αποτυπώνεται στη χρόνια διαμάχη με ρίζες στα ελληνιστικά ήδη χρόνια μεταξύ αρχαϊζουσας - καθομιλουμένης υπό τον όρο γλωσσικό ζήτημα.

Συνοψίζοντας, σημειώνουμε, ότι η γλωσσική ποικιλότητα αποτελεί χαρακτηριστικό όλων των γλωσσών και ότι αυτό το χαρακτηριστικό διαχρονικά μπορεί να λειτουργήσει ως ενδείκτης μελλοντικών γλωσσικών διαφοροποιήσεων και μεταβολών. Τα ελληνικά, προφανώς, εξαιτίας της υπερχιλιόχρονης παρουσίας τους ιστορικά δεν μπορεί να εννοηθεί ότι μπορεί να παραμείνουν ανεπηρέαστα, χωρίς προσμίξεις και αλλαγές. Είναι αυτονόητο, ότι λόγω των τόσων πολλών ετών και κοινωνικών και πληθυσμιακών αλλαγών, είναι απόλυτα λογική αυτή η ποικιλία και η διαφοροποίηση στη γλώσσα. Ενδείκνυνται, λοιπόν, τα ελληνικά για έρευνα σχετικά με τη γλωσσική μεταβολή. Στο ερευνητικό μέρος της εργασίας, θα επιχειρήσουμε, να μελετήσουμε, όσο μας επιτρέπει το υλικό μας, τη γλωσσική

μεταβολή στην Ελληνική. Θα επικεντρωθούμε, βάσει των δηλιακών επιγραφών, στη διερεύνηση των αλλαγών στη γλώσσα των των κειμένων τους, με έμφαση, όσον αφορά το ιστορικό πλαίσιο, στην εποχή μετάβασης από τις αρχαιοελληνικές διαλέκτους των κλασικών χρόνων, στην ελληνιστική περίοδο, εποχή διαμόρφωσης της Ελληνιστικής Κοινής.

3. Η γλωσσική αλλαγή στην ελληνική

3.1. Η γλωσσική μεταβολή της Ελληνικής διαχρονικά

Όπως επισημάνθηκε στο θεωρητικό σκέλος της παρούσας εργασίας αποτελεί κοινό τόπο επιστημονικά ότι η γλωσσική αλλαγή είναι καθολικό γνώρισμα των όλων των γλωσσών (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004: 15, Παναγιωτίδης, 2013: 91). Αυτό συνεπάγεται το διαχωρισμό της εξελικτικής ιστορίας των γλωσσών σε διαφορετικές περιόδους βάσει γλωσσικών και εξωγλωσσικών κριτηρίων (Lyons, 2017 : 205 – 206). Η ελληνική γλώσσα έχει μακράιωνη γραπτή ιστορία έως τις μέρες μας. Οι απαρχές του γραπτού υλικού εντοπίζονται χρονολογικά στον 14ο αιώνα π.Χ. Οι χρονολογικές διαιρέσεις της ελληνικής όπως την περιοδολογεί ο Παπαναστασίου (2007 :) έχουν ως ακολούθως: Πρωτίστως η προϊστορική φάση της ελληνικής. Στη συνέχεια, η περίοδος των αρχαίων διαλέκτων και ύστερα η μετάβαση στο στάδιο της ελληνιστικής κοινής. Ακολουθεί η Μεσαιωνική Ελληνική με τη Νέα Ελληνική να

συνιστά τη διάδοχη και τελευταία γλωσσική περίοδο της ελληνικής γλώσσας. Παρακάτω, θα ακολουθήσει μια περιληπτική περιγραφή της κάθε γλωσσικής φάσης μαζί με ορισμένες βασικές μεταβολές που παρατηρούνται στα διάφορα πεδία γλωσσικής ανάλυσης.

3.1.1 Προϊστορική Περίοδος της ελληνικής γλώσσας

Σε αυτήν την περίοδο εξελίσσεται η Πρωτοελληνική (ΠΕ), η οποία δεν μαρτυρείται γραπτώς σύμφωνα με τα έως τώρα αρχαιολογικά τεκμήρια. Υποστηρίζεται, όμως, πως από την Πρωτοελληνική προκύπτουν οι αρχαιοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες. Η χρονολογική περίοδος που καλύπτει η εξελικτική αυτή φάση της ελληνικής εκτείνεται από το 4000 πΧ έως το 2000 π.Χ. Σε φωνολογικό επίπεδο οι πιο αξιοσημείωτες αλλαγές που εντοπίζονται στη γλώσσα είναι οι ακόλουθες: Καταρχήν, τα ηχηρά δασέα της Πρωτοϊνδοευρωπαϊκής γλώσσας τρέπονται στα αντίστοιχα άηχα, ως εξής: bh → rh, dh → th, gh → kh, gwh → kwh. Άλλη, σημαντική εξέλιξη αποτελεί η εμφάνιση του τονικού νόμου της τρισυλλαβίας, που περιορίζει την τονικότητα μόνο στην λήγουσα ή την παραλήγουσα ή την προπαραλήγουσα των λεξημάτων. Επίσης, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου τα Πρωτοϊνδοευρωπαϊκά λαρυγγικά *h1, *h2 και *h3 μετατρέπονται σε [e], [a] και [o] αντίστοιχα, σχηματίζοντας ουσιαστικά ένα σύστημα πέντε μακρών φωνηέντων (Παπαναστασίου, 2007).

Στο πεδίο της μορφολογικής ανάλυσης σημειώνεται περιορισμός του αριθμού των πτώσεων από οκτώ σε έξι (ονομαστική, γενική, δοτική, αιτιατική, κλητική, όπως στα αρχαία ελληνικά και η οργανική). Επίσης, αναπτύσσεται το συντακτικό σχήμα της υπόταξης (Παπαναστασίου, 2007). Ακόμη, στα πλαίσια αυτής της περιόδου εντοπίζεται η εξέλιξη ενός ρηματικού συστήματος τριών θεμάτων, του ενεστωτικού, του αοριστικού και του παρακειμενικού. (Clackson, 2001 : 148 – 152). Σε ό,τι αφορά τον τομέα του λεξιλογίου διαπιστώνεται η ενίσχυση του λεξικού αποθέματος ινδοευρωπαϊκής καταγωγής με στοιχεία των υποστρωματικών γλωσσών ή των γλωσσικών συστημάτων των γηγενών κατοίκων της ελληνικής επικράτειας, τη στιγμή που μετοίκησαν εκεί οι ομιλητές των ελληνικών (Παπαναστασίου, 2007)

3.1.2 Περίοδος των αρχαίων διαλέκτων

Οι απαρχές του επόμενου σταδίου της αρχαίας ελληνικής γλώσσας (ΑΕ), αυτού των αρχαιοελληνικών διαλέκτων, εντοπίζονται στην περίοδο διάσπασης της Πρωτοελληνικής και τα έσχατα όριά του χρονικά ταυτίζονται με την εμφάνιση της Ελληνιστικής Κοινής (ΕΚ). Η περίοδος ονομάζεται έτσι, διότι οι γλωσσικές αλλαγές που προέκυψαν δεν ήταν ομοιογενείς και πανομοιότυπες σε όλο τον ελλαδικό χώρο (Παπαναστασίου, 2007). Στη συνέχεια θα συζητηθούν τα γνωρίσματα της Αττικο-ιωνικής διαλέκτου (Παπαναστασίου, 2007). Ειδικότερα, το πρώτο μέλος της, δηλαδή η Αττική θα πρωταγωνιστήσει στις γλωσσικές εξελίξεις της ελληνικής όντας καθοριστικός παράγοντας της δημιουργίας και της διαμόρφωσης της Κοινής, η οποία θα αποτελέσει το επικοινωνιακό εργαλείο του ελληνόφωνου χώρου από τον 4ο αι. π.Χ και εξής (Παντελίδης, 2007).

Κάποιες διαφοροποιήσεις που διαπιστώνονται στο φωνητικό και φωνολογικό πεδίο μαρτυρούν την εφαρμογή του νόμου του Grassmann, ο οποίος αναφέρεται στην απώλεια δασύτητας ανομοιωτικά του πρώτου δασέος συμφώνου σε μια ακολουθία δύο δασέων κλειστών, τα οποία είναι αρκτικά συλλαβής. Επίσης, έχει διαπιστωθεί και η εφαρμογή του φωνολογικού κανόνα του Osthoff, ο οποίος περιγράφει την τάση βράχυνσης των μακρών φωνηέντων της πρωτοϊνδοευρωπαϊκής (ΠΙΕ) πριν το σύμπλεγμα ένηχου (υγρά, έρρινα, ημίφωνα) και συμφώνου και εφαρμόζεται ευρύτατα στην αρχαία ελληνική. Στο μορφολογικό πεδίο επισημαίνεται ενδεικτικά η αττική κλίση των της δεύτερης κλίσης στα ουσιαστικά, όπως και η απαρεμφατικές καταλήξεις *-ναι (ιωνική)*, *-μεν(αι) (αιολική)*, *μεν (δωρική)*. Τέλος, στην περιοχή του λεξιλογίου παρατηρείται δανεισμός από γλώσσες σημιτικής προέλευσης, καθώς και από τα περσικά (Παπαναστασίου, 2007).⁶

3.1.3 Περίοδος της Ελληνιστικής Κοινής (4ος αι. π.Χ. – 4ος/5ος αι. μ.Χ.)

⁶ βλ. https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/glossology/show.html?id=22, https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/glossology/show.html?id=23

Βασικό χαρακτηριστικό της φάσης αυτής αποτελεί η πορεία καμπής των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων. Αξιοσημείωτη, είναι επίσης η εξάπλωση της ελληνικής γλώσσας στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, ενώ παράλληλα ξεπροβάλλει και επικρατεί μια νέα γλωσσική ποικιλία, αυτή της αλεξανδρινής Κοινής, της οποίας οι ρίζες ανάγονται στην αττική-ιωνική, όπως είχε διαμορφωθεί στα τέλη του 5ου αι. π.Χ, που αναδείχθηκε στην Ελλάδα δια μέσου της ευρείας επικοινωνίας και των εκτεταμένων εμπορικών σχέσεων των Αθηναίων και των συμμάχων της. Βέβαια, η γλώσσα εμπλουτίστηκε και ενισχύθηκε με την ένταξη και μη αττικών στοιχείων. Κατά συνέπεια, στη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής αναδύονται διάλεκτοι που ενσωματώνουν γνωρίσματα τόσο των αρχαιοελληνικών διαλέκτων, όσο και της Ελληνιστικής Κοινής (Παντελίδης, 2007).

Η διαμόρφωση της Κοινής στηρίχτηκε κατά κύριο λόγο στην αττική διάλεκτο. Από την άλλη, όμως, διαφοροποιείται σε κάποιο βαθμό από αυτήν. Εξάλλου, στην οικοδόμησή της συνέβαλαν σε σημαντικό βαθμό και οι υπόλοιπες αρχαιοελληνικές διάλεκτοι μαζί με κάποιες επιρροές από άλλες ανατολικές γλώσσες, με προεξέχουσα την ιωνική διάλεκτο, η οποία βέβαια αποτελεί υπερκείμενη γλωσσική ποικιλία, στην οποία εντάσσεται η Αττική, άρα συνέκλιναν ούτως ή άλλως σε μεγάλο βαθμό. (Παντελίδης, 2007 : Χρηστίδης, 2005 : 252). Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο η Κοινή δέχτηκε επιρροές από τα Λατινικά κυρίως στον λεξιλογικό τομέα και στη δημιουργία λέξεων (Horrocks, 2010 : 127 – 128). Η γραπτή γλώσσα εμφανίζεται σχετικά ομοιογενής, όχι όμως και ο προφορικός λόγος, αφού η Κοινή ομιλείται σε μια εκτεταμένη γεωγραφική επικράτεια (Παντελίδης, 2007).

Οι σπουδαιότερες διαφοροποιήσεις της Κοινής στη φωνητική και τη φωνολογία περιλαμβάνουν ενδεικτικά τη μονοφθόγγιση των διφθόγων, την απουσία διαφοροποίησης ανάμεσα στα μακρά και στα βραχέα φωνήεντα, την απώλεια του δασέος πνεύματος. Επίσης, ο δυναμικός τονισμός υποκαθιστά την προσωδία (μελωδικός τονισμός) (Παπαναστασίου, 2007· Παντελίδης, 2007).

Στην περιοχή της μορφολογίας διαπιστώνεται η αποβολή κάποιων μορφολογικών ιδιαιτεροτήτων της αττικής διαλέκτου. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό συνιστά η πλήρης εξάλειψη του δυϊκού αριθμού. Σε ανάλογη πορεία παρακμής και υποχώρησης βρίσκεται η δοτική, η ευκτική και το απαρέμφατο. Από την άλλη, στον τομέα του

λεξιλογίου έντονη επίδραση ασκούν τα Λατινικά. Φυσικά, τα Εβραϊκά επηρεάζουν έντονα το λεξιλόγιο της χριστιανικής θρησκείας. Ακόμη, παρατηρείται υποκατάσταση λέξεων που έχουν ανώμαλο κλιτικό παράδειγμα, με νέες ή παλιές με ομαλή έγκλιση. Σημαντικά συμβάλλουν ως προς αυτό τα υποκοριστικά σε *-ιον*, των οποίων η σημασία μετατοπίζεται από τη λειτουργία του υποκορισμού σε αυτήν του ουσιαστικού, τα οποία αντικαθιστούν τα ουσιαστικά από τα οποία είχαν παραχθεί (Παπαναστασίου, 2007 · Παντελίδης, 2007).

3.1.4 Μεσαιωνική Ελληνική (5ος αι. μ.Χ – 15ος αι. μ.Χ)

Κατά τα τέλη της 1ης χιλιετηρίδας μ.Χ. ξεπροβάλλουν οι πρόγονοι των Νεοελληνικών διαλέκτων (Παπαναστασίου, 2007). Αναφορικά με τις εξελίξεις στη φωνολογία, στη Μεσαιωνική Ελληνική εξαφανίζονται τα αρκτικά άτονα φωνήεντα, π.χ. *όπόσος* > *πόσος*. Επίσης, αποβάλλεται το τελικό *-ν* στα κλιτικά παραδείγματα, λ.χ. *νήσον* > *νήσο*. Άλλη εξέλιξη αποτελεί η ανομοίωση στον τρόπο άρθρωση των συμφωνικών συμπλεγμάτων [kt] > [xt], [xθ] > [xt], [pt] > [ft], [fθ] > [ft], [sθ] > [st], [sx] > [sk], π.χ. *κτυπώ* > *χτυπώ*, *οπισθάγκωνα* > *πιστάγκωνα* (Παπαναστασίου, 2007).

Στο πεδίο της μορφολογίας εντοπίζονται συστημικές αλλαγές στις καταλήξεις του ονοματικού και ρηματικού κλητικού παραδείγματος, που οδηγεί σταδιακά στην διαμόρφωση του κλιτικού συστήματος της Νέας Ελληνικής (Παπαναστασίου, 2007). Ακόμη, σε αυτή την φάση συντελείται η εξάλειψη της άτονης ρηματικής αύξησης, π.χ. *έχάρισες* > *χάρισες* (Παπαναστασίου, 2007). Τέλος, στα χρονικά πλαίσια της Μεσαιωνικής Ελληνικής, δημιουργούνται οι περιφραστικοί τύποι του Μέλλοντα και του Παρακειμένου (Brownig, 1991 : 110 - Παπαναστασίου, 2007), πρόδρομοι των αντίστοιχων νεοελληνικών δομών.

Στην περιοχή του λεξιλογίου τα δάνεια από τα γλωσσικά συστήματα με τα οποία τα Μεσαιωνικά Ελληνικά έρχονται σε επαφή. Στην πρώιμη μεσαιωνική περίοδο είναι ακόμα εμφανής η επιρροή των Λατινικών, ενώ κατά τη μεταγενέστερη περίοδο το ρόλο της γλώσσας-πηγής αναλαμβάνουν τα Σλαβικά, τα Αλβανικά, τα Αραβικά, ενώ κατά τον 11ο αι. μ.Χ, κυρίως όμως κατά τον 15ο αι. μ.Χ και εφεξής τα Τουρκικά, με εξαίρεση τις περιοχές υπό την ιταλική κατοχή (Παπαναστασίου, 2007).

3.1.5 Νεοελληνική (15ος αι. μ.Χ – σήμερα)

Η νεότερη φάση της ελληνικής έπεται της Μεσαιωνικής Ελληνικής έως τον 18ο αιώνα και στη συνέχεια η φάση των Νέων Ελληνικών. Εντωμεταξύ, με την ίδρυση του ελληνικού κράτους εντείνεται η διαδικασία καθιέρωσης ενός νέου κοινού γλωσσικού κώδικα για να αποτελέσει την επίσημη γλωσσική ποικιλία του νεότευκτου κράτους. Οι κύριες κατευθυντήριες γραμμές αναφορικά με την καθιέρωση πρότυπης γλώσσας, που θα προέκυπτε μέσω επαναστατικών και διπλωματικών διεργασιών και τη μορφή της είναι τρεις και συνδέονται άρρηκτα με αιώνες διγλωσσίας ήδη από την εποχή των αττικιστών της ελληνιστικής, οδηγώντας σε γλωσσικές συγκρούσεις με μια ευρύτερη ιδεολογική, κοινωνική και πολιτική βάση.

Οι κλασικιστές τάσσονται υπέρ της στροφής στο μοναδικό «αγνή» μορφή των Ελληνικών, τα Αρχαία Ελληνικά, χωρίς τον «εκφυλισμό» από τις επιμειξίες ήδη από τα ελληνιστικά χρόνια με αποκορύφωμα την οθωμανική κατάκτηση. Οι υπέρμαχοι της δεύτερης άποψης ενώ από τη μια αποδέχονται την καθομιλουμένη και τη σπουδαιότητά της, εντούτοις επιδιώκουν να την απαλλαγή της από τα δάνεια στοιχεία της τουρκικής, παρεμβαίνοντας μέχρι ενός σημείου στο φωνολογικό, το μορφολογικό και το συντακτικό σύστημα βάσει των αρχαϊστικών ή των αρχαιότροπων γλωσσικών προτύπων. Οι θιασώτες της τρίτης άποψης υποστηρίζουν ρητώς την καθομιλουμένη ως τη μόνη νόμιμη υποψήφια στη θέση του επίσημης γλώσσας του έθνους. Ανάμεσα σε όλες τις συζητήσεις περί της δημιουργίας εθνικής γλώσσας είναι ουσιαστικό να επισημανθεί ένα στοιχείο ιδιαίτερης βαρύτητας για αυτήν την εποχή. Αυτό αφορά την προσπάθεια των Νεοελλήνων να επιβεβαιώσουν, διαμέσου του κληροδοτήματος των αρχαίων ελληνικών που διαθέτει κύρος στα μάτια των Ευρωπαίων, από τη μια μεριά την ευρωπαϊκή ταυτότητά τους, την οποία μια μερίδα ξένων αμφισβητεί και από την άλλη τη σύνδεση ανάμεσα της νεότερης και της αρχαίας Ελλάδας (Χρηστίδης, 2001).

Εν τέλει συγκροτείται η Κοινή Νεοελληνική βάσει γενικά τις διαλέκτους της Πελοποννήσου και των Επτανήσων (Horrocks, 2010 : 382). Εδώ, οι κυριότερες γλώσσες-πηγές δανεισμού αποτελούν πρωτίστως τα γαλλικά και τα αγγλικά, όμως και η επίδραση της Αρχαίας Ελληνικής είναι μεγάλη κυρίως σε δάνεια λόγιου

χαρακτήρα, λ.χ οικία (Παπαναστασίου, 2007). Για πάρα πολύ καιρό ο γραπτός λόγος, κυρίως στη διοίκηση και στην εκπαίδευση έχει ως εργαλείο την Καθαρεύουσα (ο όρος αποδίδει μια αρχαϊζουσα διάλεκτο) (Χρηστίδης, 2001). Όμως, στη Μεταπολίτευση η Δημοτική καθιερώνεται στο ρόλο της επίσημης γλώσσας της πολιτείας, στη μορφή όμως της Νεοελληνικής Κοινής που εμπεριέχει και πιο λόγια στοιχεία .

Γενικά, η εξελικτική πορεία της Ελληνικής καταδεικνύει το φαινόμενο της γλωσσικής αλλαγής στο πέρασμα του χρόνου αλλά και τον βαθμιαίο χαρακτήρα του. Οι μεταβολές δεν επέρχονται με μιας, άρα οι ομιλητές δυο διαδοχικών φάσεων αλληλοκατανοούνται. Τα δε Ελληνικά λόγω της μακρόχρονης ιστορίας τους μέσα και από γραπτές μαρτυρίες είναι κατάλληλα για τη μελέτη της γλωσσικής μεταβολής (Παπαναστασίου, 2007).

4. Το επιγραφικό corpus και η Αρχαία Ελληνική

4.1 Οι επιγραφές ως κειμενικό είδος

Αφού αναφερθήκαμε στις κυριότερες εξελικτικές φάσεις της υπερκείμενης γλωσσικής οντότητας, της Ελληνικής, θα περάσουμε στις εξελίξεις που αφορούν, ειδικότερα, τη μετάβαση από τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους στην Κοινή, βάσει των στοιχείων που μπορούμε να εκμαιεύσουμε από τις επιγραφές της Δήλου.

Πρώτα, όμως, ας εξετάσουμε τις επιγραφές, ως κειμενικό είδος, κυρίως αναφορικά με την παρεχόμενη ποιότητα των πληροφοριών που μπορεί κάποιος να εκμαιεύσει από αυτές. Η επιγραφή είναι ένα κείμενο χαραγμένο σε σκληρή επιφάνεια, συνήθως πέτρα ή χαλκό. Ως εκ τούτου, λογικό είναι ότι σε σχέση με τη γραφή σε μαλακό υλικό, το οποίο είναι πιο ευκολόχρηστο, οι επιγραφές ως επί το πλείστον, χρησιμοποιήθηκαν για τις υψηλότερες λειτουργίες της γλώσσας αναφορικά με τη χρήση της, λ.χ. κειμενικά είδη δημόσιου, επίσημου χαρακτήρα, χωρίς αυτό να αποκλείει βέβαια και την *ιδιωτικού χαρακτήρα* χρήση τους. Σε αυτού του είδους τις λειτουργίες είθισται το επίσημο ύφος της γλώσσας, το οποίο είναι πολύ πιο προσεγμένο σε σχέση με το ανεπίσημο ύφος, κατά την γραπτή και προφορική επικοινωνία, το οποίο χρησιμοποιείται για τις χαμηλές λειτουργίες της γλώσσας, των επικοινωνιακών αναγκών της καθημερινότητας, που αποτυπώνονται λ.χ. μεταξύ άλλων στα graffiti. Αναφορικά με τον όγκο του επιγραφικού υλικού σε αλφάβητο στο οποίο αποτυπώνονται οι αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι, σύμφωνα με τον Χόρροκς, από τον 8ο αι. π.Χ. (τότε απαντούν οι πρωιμότερες) αυξάνεται, ιδιαίτερα από τον 4ο αι. π.Χ. και εξής, εποχή παγίωσης του ιωνικού αλφαβήτου (2006 : 60). Στο υλικό αυτό θα επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε το γλωσσικό υλικό που μαρτυρά τη γλωσσική αλλαγή στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο που ερευνούμε, αφού προηγουμένως αναφερθούμε στα χαρακτηριστικά των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων, με έμφαση στην Αττικο-ιωνική διάλεκτο και την Ελληνιστική Κοινή.

4.2. Οι επιγραφές της Δήλου και οι Αρχαίες Ελληνικές Διάλεκτοι

Σκόπιμο είναι εδώ να αναφερθούμε πιο εκτενώς στις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους από τις οποίες προέκυψε αργότερα η Ελληνιστική Κοινή. Κατά τη 2η χιλιετία π.Χ έως τις αρχές της 1ης χιλιετίας π.Χ. η ελληνική γλώσσα δεν είναι ενιαία, αλλά κατακερματισμένη σε τοπικές διαλέκτους, χωρίς να υπάρχει γραπτή ή προφορική γλωσσική νόρμα στους ελληνόφωνους πληθυσμούς, τουλάχιστον έως τον 4ο αι. π.Χ. Υπήρχαν, εντούτοις, τοπικές επίσημες γλώσσες για τη σύνταξη των ιδιωτικών και δημοσίων κειμένων, συνυφασμένες με το ζητούμενο της πολιτικής αυτονομίας των πόλεων-κρατών -ενώ η ανάπτυξη κεντρικής εξουσίας επιδρά στην ανάπτυξη κοινής γλώσσας- έχοντας πλήρη συναίσθηση όμως του “ελληνικού” χαρακτήρα του πολιτικοθηρησκευτικού και γλωσσικού τους γίνεσθαι (Παντελίδης, 2007 , Χόρροκς, 2006 : 45).

Οι κυριότερες διάλεκτοι είναι οι εξής: Η Ιωνική, η Αιολική, η Δωρική (δυτική ελληνική), η Αρκαδοκυπριακή. Βέβαια, κάποιες αρχαιοελληνικές διάλεκτοι διέθεταν κύρος, γιατί ήταν συνδεδεμένες με την καλλιέργεια των λογοτεχνικών ειδών, όπως λ.χ. η ιωνική ως η γλώσσα της επικής ποίησης, η οποία – η μικρασιατική ιωνική βασικά -αν και γλώσσα εξέχοντος πολιτισμού με κύρος ως τον 5ο αι. π.Χ και με προοπτικές επικράτησης ως κοινής στους ελληνόφωνους, εντούτοις ήταν η αττική διάλεκτος που αναδείχτηκε σε πυλώνα ανάπτυξης της κοινής, λόγω ιστορικοπολιτικών συγκυριών.

Πρωταρχικώς, οι αρχαίες διάλεκτοι χωρίζονται με βάση τα κοινά χαρακτηριστικά τους σε δυο ευρύτερες κατηγορίες. Η βορειοδυτική και η δωρική εντάσσονται στις δυτικές διαλέκτους, ενώ η η αρκαδοκυπριακή και η αττικο-ιωνική στις ανατολικές (η αιολική είναι μάλλον ενδιάμεσα). Τα ιωνικά ιδιώματα των ιωνικών μικρασιατικών πόλεων, των παρακείμενων νήσων και των αποίκων τους αποτελούν την υπο-ομάδα της Ανατολικής Ιωνικής, ενώ σε αυτήν της Κεντρικής Ιωνικής εντάσσονται τα ιδιώματα των ιωνόφωνων νήσων του Αιγαίου, όπως οι Κυκλάδες στις οποίες γεωγραφικά ανήκει και η Δήλος. Τέλος, το ιδίωμα της Εύβοιας και των σικελικών και κατωιταλικών αποικιών της καθώς και της Χαλκιδικής τοποθετούνται στην ομάδα της Δυτικής Ιωνικής.

Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της αττικοϊωνικής διαλέκτου, και στα επιμέρους χαρακτηριστικά της αττικής και της ιωνικής, με

έμφαση στις μεταξύ τους διαφοροποιήσεις. Πρωτίστως, τρέπουν το κληροδοτημένο μακρό <α> σε μακρό /e/, δηλ. <η>, λ.χ. φᾶμᾶ > φήμη. Όμως, στην αττική διάλεκτο το <α> διατηρείται όταν ακολουθεί τους φθόγγους [e], [i], [r]. Δηλαδή, εδώ ο χαρακτήρας της τροπής αυτής είναι μερικός, ενώ στην ιωνική καθολικός. Επίσης, στην αττικο-ιωνική, σιγάται ήδη από τον 7ο αι. π.Χ ο φθόγγος που συμβολίζει το <F> (δίγαμμα), νωρίτερα απ' ό,τι σε άλλες διαλέκτους, όπου μαρτυρείται επιγραφικά ως και τον 4ο αι. π.Χ. (λ.χ. *Φέργον* > *ἔργον*). Μάλιστα, η απώλεια του <F> έπειτα από τα <ν>, <λ>, <ρ> έχει ως αποτέλεσμα την αντέκταση (3^η) του προηγούμενου φωνήεντος στην ιωνική, π.χ. *ξεῖνος*, *κούρη*, *πουλύς* αντί *ξένος*, *κόρη*, *πολύς* της αττικής, όπου δεν παρατηρείται αντέκταση. Συχνό επακόλουθο της σίγησης του <F> στην αττικο-ιωνική αποτελεί η αντιμεταχώρηση που παρατηρείται σε κάποιες λέξεις, δηλαδή η μετάθεση ποσότητας φωνηεντικών συμπλεγμάτων, π.χ. *λαῖFός*, *ναῖFός* > αττικό *λεώς*, *νεώς* και ομηρικό/ιωνικό *ληός*, *νηός*, ενώ στις πιο πολλές διαλέκτους έχουμε *λαός*, *ναός*, από όπου πέρασαν στην Κοινή. Ακόμη, το <τ> μεταβάλλεται σε <σ> πριν το <ι>, λ.χ. *δίδωσι* ενώ δωρικά *δίδωτι*. Αλλά εμφανίζουν και ιδιαίτερους μορφολογικούς τύπους, όπως η ονομαστική πληθυντικού του α' και β' προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας που έχει κατάληξη -εες/-εῖς <ιωνικό/αττικό>, ενώ στα άλλα διαλεκτικά συστήματα σε -εσ. Στην Ιωνική, εντούτοις, οι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας που διαφοροποιούνται είναι ασυναίρετοι, ενώ στην αττική συναιρούνται, π.χ. *έμέο* αντί *έμοῦ*, *σφέων* αντί *σφῶν*, *ύμέας* αντί *ύμᾶς*. Άλλες μορφολογικές αποκλίσεις της αττικής-ιωνικής εντοπίζονται στον συχνό μεταπλασμό σε -της των ονομάτων σε -τηρ όπως *άρμοστής*, στην απαραιτητική κατάληξη -ναι, στη χρήση του <ῆν> στο γ' ενικό πρόσωπο του παρατατικού στη θέση του <ῆς> των υπόλοιπων διαλέκτων.

Συνεχίζοντας, η Ιωνική διάλεκτος φωνολογικά ψιλώνεται πρώιμα, τουλάχιστον στα ιδιώματα της ανατολικής ομάδας, όχι όμως και στα ιδιώματα της Κεντρικής Ιωνικής, λ.χ. στις Κυκλάδες, γεγονός που μαρτυρείται και στις παλαιότερες επιγραφές της Δήλου, όπου διατηρείται η δασεία. Επίσης, είναι σε χρήση το ασυναίρετο <ηε> αντί του <η>, π.χ. *ήελιος* αντί *ἥλιος*. Ακόμη, επισημαίνουμε την παρουσία ασυναίρετων φωνηεντικών συμπλεγμάτων <εα>, <εο>, <εοι> ακολουθώντας εδώ τις πιο πολλές διαλέκτους, πλην της αττικής, π.χ. *έτεα*, *γένεος*, *γενέων*, *Περσέων*, *φιλέω*,

άφικνέοιτο αντί ἔτη, γένους, γενῶν, Περσῶν, φιλῶ της αττικής. Σε σχέση με την αττική διάλεκτο, η ιωνική εμφανίζει <σσ> και <ρσ> αντί <ττ> και <ρρ> της αττικής, π.χ. γλῶσσα, θάρσος, αντί γλῶττα, θάρρος. Εδώ, πρέπει να τονίσουμε ότι τα ιωνικά αυτά στοιχεία εκτόπισαν τελικά τα αντίστοιχα αττικά στην Κοινή. Η Ιωνική με την Αττική διαφοροποιούνται και στους ακόλουθους γραμματικούς τύπους: Στη γ' κλίση η ιωνική στη γενική ενικού λήγει σε -ιος/εος αντί -εως / -εους, π.χ. βασιλῖος, πόλιος αντί τα αττικά βασιλέως, πόλεως, Περικλέους. Διαφοροποιούνται και σε άλλα πεδία ανάλυσης, τα οποία όμως δε θα μας απασχολήσουν εδώ, εφόσον δεν εντοπίζονται στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο που διαπραγματευόμαστε σχετικά με τις δηλιακές επιγραφές, διότι αυτές συντάσσονται στην αττική διάλεκτο, συγκεκριμένα στην αττική Κοινή για πολιτικούς λόγους, στους οποίους έχουμε αναφερθεί επιγραμματικά.

4.3. Οι επιγραφές της Δήλου και η Ελληνιστική Κοινή

Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφερθήκαμε επιγραμματικά στην ανάπτυξη της Κοινής βάσει της αττικής Κοινής των τελών του 5ου αι. π.Χ και στα βασικά χαρακτηριστικά της. Εδώ, θα προσθέσουμε ότι η καλλιεργημένη αττική διάλεκτος, η οποία αποτέλεσε τη βάση της Κοινής σε μια πιο διεθνοποιημένη μορφή, έτυχε αναγνώρισης ως γλωσσικό πρότυπο στους ελληνοφώνους. Σε αυτό συνεπικούρησε, αποφασιστικά, η ανάδειξη της μακεδονικής δύναμης σε πανελλήνιο επίπεδο, με την καθιέρωση της αττικής διαλέκτου στο ρόλο της επίσημης γλώσσας του μακεδονικού κράτους (4ος αι. π.Χ) και κατόπιν η διάδοση του ελληνικού πολιτισμού και της γλώσσας στην επικράτεια των ελληνιστικών κρατών. Η γλώσσα που διαμορφώθηκε βάσει της αττικής έπαιξε το ρόλο της lingua franca της εποχής. Η γλωσσική επιρροή της αττικής διαλέκτου του γλωσσικού χάρτη της Ελλάδας εντοπίζεται σε επιγραφές ιωνικής ήδη από τα τέλη του 5ου αι π.Χ βαίνοντας ολοένα αυξανόμενη κατά τον 4ο αι. π.Χ., με αποτέλεσμα τη χρήση «ανάμεικτων» γλωσσικών μορφών κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων, με στοιχεία των παλαιών τοπικών διαλέκτων αλλά και στοιχείων της στηριγμένης στο αττικό ιδίωμα Ελληνιστικής Κοινής πριν αυτή τις αντικαταστήσει πλήρως (Παντελίδης, 2007).

Στις δηλιακές επιγραφές της περιόδου 324-166 π.Χ εντοπίζονται γλωσσικά στοιχεία της αττικής Κοινής με ελάχιστα υπολειματικά διαλεκτικά χαρακτηριστικά της Ιωνικής και κάποια γνωρίσματα της Κοινής. Φυσικά, εντοπίζονται κατά κόρον και στοιχεία γλωσσικής αλλαγής, κυρίως φωνολογικής φύσης, που διατρέχουν όμως συνολικά την εξελικτική ιστορία της ελληνικής. Επισημαίνοντας, λοιπόν τις διαφορές στο επιγραφικό σώμα κειμένων και προσπαθώντας να τις ερμηνεύσουμε, φωτίζουμε κατά το δυνατόν τις γενικότερες γλωσσικές εξελίξεις. Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο Χόρροκς (2006 : 63), ένα από τα εργαλεία ανάδειξης της φωνολογικής αλλαγής αποτελούν τα ορθογραφικά λάθη και οι γραμματικές ή λεξιλογικές αλλαγές σε σχέση με την κλασική χρήση του γλωσσικού εργαλείου.

5. Η γλωσσική αλλαγή στο επιγραφικό σώμα κειμένων της Δήλου

Αναφερθήκαμε παραπάνω στις κυριότερες εξελικτικές φάσεις της υπερκείμενης γλωσσικής οντότητας, της Ελληνικής. Θα συνεχίσουμε τώρα με τις εξελίξεις που αφορούν, ειδικότερα, στη μετάβαση από τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους στην Κοινή, βάσει των στοιχείων που μπορούμε να αντλήσουμε από τις επιγραφές της Δήλου. Πρώτα, όμως, θα μιλήσουμε επιγραμματικά για τις επιγραφές ως κειμενικό είδος, κυρίως σε σχέση με την ποιότητα των πληροφοριών που μπορεί κάποιος να αντλήσει από αυτές.

Το υπό μελέτη επιγραφικό σώμα κειμένων (corpus) της Δήλου αφορά στην ελληνιστική περίοδο (κυρίως τελευταίοι τρεις αιώνες π.Χ.), οπότε και το νησί άνθησε εμπορικά ως σημαντικό διαμετακομιστικό κέντρο. Λόγω ιδιαίτερων θρησκευτικών και πολιτικών συνθηκών (θρησκευτικό κέντρο των Κυκλάδων, αλλά με ευρύτερη ακτινοβολία, έδρα της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας τον 5^ο αι. π.Χ., έξωση των Ιώνων κατοίκων από τους Αθηναίους τον 5^ο αι. π.Χ.), η παρουσία της αττικής διαλέκτου στο επιγραφικό υλικό αυτού του ιωνικού νησιού, ειδικά πριν από το 300 π.Χ. είναι σημαντική. Την ελληνιστική περίοδο, όμως, παρατηρείται η σταδιακή εμφάνιση της Ελληνιστικής Κοινής, μιας αττικο-ιωνικής ποικιλίας και πάλι, στη γλώσσα των επιγραφών. Η συνύπαρξη διαφορετικών γλωσσικών ποικιλιών και ειδικότερα η σταδιακή επικράτηση των τύπων της Ελληνιστικής Κοινής θα είναι το αντικείμενο του ενδιαφέροντός μας παρακάτω.

Στο ερευνητικό μέρος της παρούσας εργασίας, επιδιώκεται η ανίχνευση, κατά το δυνατόν, μέσα από το δηλιακό επιγραφικό σώμα κειμένων, στοιχείων γλωσσικής μεταβολής στην ελληνική στην πορεία ανάπτυξης της Κοινής από τις αρχές της Ελληνιστικής Εποχής (323 π.Χ) έως και το 166 π.Χ, οπότε και πέρασε η Δήλος στον έλεγχο της Ρώμης. Επιμέρους, διερευνάται αν επιβιώνουν, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις κοινωνικοϊστορικές, όσο και τις γλωσσικές παραμέτρους, στοιχεία της καθαρής ιωνικής διαλέκτου, στη Δήλο, και στοιχεία άλλων διαλεκτικών συστημάτων, που συνεπικούρησαν στην εξέλιξη της Κοινής.

Οι επιγραφές της Δήλου, αλλά και γενικότερα, χρησιμοποιήθηκαν, ως επί το πλείστον, για τις υψηλότερες λειτουργίες της γλώσσας, π.χ. κειμενικά είδη δημόσιου, επίσημου χαρακτήρα. Επίσης, υπάρχουν κείμενα ιδιωτικού χαρακτήρα, π.χ. επιτύμβιες επιγραφές. Σε αυτού του είδους τις λειτουργίες είθισται το επίσημο ύφος της γλώσσας να είναι πολύ πιο προσεγμένο σε σχέση με το ανεπίσημο ύφος, κατά την γραπτή και προφορική επικοινωνία, που χρησιμοποιείται για τις λειτουργίες χαμηλού ύφους της γλώσσας, της επικοινωνιακών αναγκών της καθημερινότητας.

Για τη συλλογή του γλωσσικού υλικού, επιλέχθηκε η ηλεκτρική συλλογή επιγραφών της Δήλου στην ιστοσελίδα <http://epigraphy.packhum.org> (PHI).⁷ Για τους ίδιους λόγους, περιορίστηκε το χρονικό φάσμα στις επιγραφές των ετών 323-166 π.Χ. Ακόμη, η έρευνα στοιχειοθετήθηκε βάση της ηλεκτρονικής έκδοσης του corpus, επειδή διευκολύνει μέσω της αναζήτησης την ανίχνευση και την ευκολότερη καταγραφή και αντιγραφή των γλωσσικών δεδομένων.⁸

5.1 Ενδείξεις φωνολογικής αλλαγής στις δηλιακές επιγραφές

Σε όλο αυτό το διάστημα που μελετάμε εντοπίζονται στοιχεία στο γραπτό κείμενο των επιγραφών που θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντικατοπτρίζουν στοιχεία προφορικότητας. Δηλαδή αναφορικά με τη γραφηματική απόδοση του κειμένου, κάποια σημεία μαρτυρούν ενδεχομένως φωνολογικές μεταβολές στη συγχρονία της γλώσσας. Κάποια εξ αυτών είναι στοιχεία της φωνολογικής εξέλιξης της ελληνικής που παρουσιάζουν διαχρονικότητα και υφίστανται ως σήμερα.

Στις επιγραφές της περιόδου 323 – 166 πΧ εντοπίζονται πολλές ενδείξεις της γλωσσικής αλλαγής στον φωνολογικό τομέα. Καταρχάς, παρατηρούνται πολλές περιπτώσεις αφομοίωσης, στην οποία αναφερθήκαμε στο θεωρητικό μέρος.

7 Μια άλλη online συλλογή ελληνικού επιγραφικού υλικού υπάρχει στο <https://www.ig.uni-muenster.de/igseg.dll> (IG), όπου συμπεριλαμβάνονται και επιγραφές της Δήλου, όμως για οικονομία χρόνου, λόγω και της μεγάλης ποσότητας των επιγραφών καθώς και του μεγέθους αρκετών εξ αυτών, αλλά και επειδή ουσιαστικά αυτές οι δυο συλλογές αλληλοεπικαλύπτονται, ερευνήθηκε μόνο η πρώτη επισταμένως.

8 Ας ληφθεί υπόψιν εδώ και αυτό που επισημαίνει ο Χόρροκς (2006 : 32) ειδικά με ό,τι έχει να κάνει με την ορθή γραφηματική απόδοση του αρχαίου κειμένου, ιδιαίτερα δε των φθαρμένων μερών των επιγραφών.

Βέβαια, η αφομοίωση δεν είναι αποκλειστικό φαινόμενο της Ελληνιστικής Κοινής, αλλά όλων των φάσεων της ελληνικής από την περίοδο των αρχαίων διαλέκτων ως σήμερα. Αλλά, η ορθογραφική αποτύπωση της αφομοίωσης στα όρια των λέξεων είναι πιο συχνή στα χρόνια της Ελληνιστικής Κοινής.

Θα παραθέσουμε εδώ κάποια ενδεικτικά παραδείγματα από το υλικό μας. Στην ID 296 (μετα το 244 π.Χ.) εντοπίζουμε τους τύπους <έμ πλινθείοις> αντί για <έν πλινθείοις>. Επίσης το <έγ κιβωτίωι> αντί για το ορθογραφικά «ορθότερο» <έν κιβωτίωι> απαντά στο ίδιο κείμενο. Με άλλα λόγια αποτυπώνεται η αφομοίωση και γραφηματικά στην περίπτωση των <έμ πλινθείοις>, <έν κιβωτίωι>. Η σχετική ασυνέπεια στην γραφηματική απόδοση ή όχι των αφομοιώσεων αποτυπώνεται σε πολλές επιγραφές, όπου στο ίδιο κείμενο συνυπάρχουν «ορθές» και ορθογραφικά «λανθασμένες» αποδόσεις των ίδιων λεξικών δομών. Στην ID 300 (250-166 πΧ) επισημαίνουμε το <[τήμ μίαν>. Πρόκειται, εν προκειμένω, για αφομοίωση ερρίνου ως προς τη θέση άρθρωσης (-ν μι- > -μ μι-), δηλαδή το οδοντικό έρρινο κλειστό προ χειλικού έρρινο κλειστού γίνεται και αυτό χειλικό έρρινο. Άλλο παράδειγμα αφομοίωσης που εντοπίζουμε στην επιγραφή ID 421 (190 π.Χ.): <έχ θυρεῶν> (<έκ θυρεῶν>). Σε αυτήν την περίπτωση έχουμε αφομοίωση ως προς τον τρόπο άρθρωσης (το άηχο κλειστό υπερωικό σύμφωνο γίνεται άηχο τριβόμενο υπερωικό προ άλλου άηχου τριβόμενου υπερωικού). Ας σημειωθεί ότι τα παραπάνω στοιχεία αφορούν σε αφομοίωση στα όρια των λέξεων.

Πολλές φορές, όμως, στις επιγραφές εντοπίζονται περιπτώσεις λαθών που σχετίζονται με απουσία γραφηματικής απόδοσης της αφομοίωσης. Παραθέτω ένα εκ των πολλών παραδειγμάτων που εντοπίστηκαν κατά τη συλλογή και καταγραφή των γλωσσικών δεδομένων από τις επιγραφές. Στην επιγραφή ID 406 (190 πΧ) συναντάμε τον τύπο <συνγραφήν>.

Άλλη φωνολογική μεταβολή με διαχρονική παρουσία από την Ελληνιστική Κοινή και ύστερα, με εξαίρεση κάποιες Ν.Ε διαλέκτους, όπως η Κυπριακή και η Δωδεκανησιακή, συνιστά η προφορά των διπλών συμφώνων ως απλών. Αυτό ξεκινά στους τελευταίους αιώνες π.Χ., ενώ η ολοκλήρωση του φαινομένου χρονολογείται στα πρώιμα μεσαιωνικά χρόνια. Για παράδειγμα, στην ID 312 (237/6 πΧ) έχουμε την γραφή <ίσόροπ[ον> αντί <ίσόρροπ[ον>. Παρομοίως στην επιγραφή ID 290 (246 πΧ)

όπου απαντά ο τύπος <ἵποδρόμου> (αντί <ἵποδρόμου>). Το ίδιο και στην επιγραφή ID 316 (231 π.Χ.) όπου συναντάμε τον τύπο <έκλησιαστήριο[ν> αντί <έκκλησιαστήριο[ν>, ο οποίος μαρτυρείται στην επιγραφή ID 354 (218 π.Χ.).

Ο συντάκτης της επιγραφής παραλείπει να γράψει το δεύτερο σύμφωνο. Σε γενικές γραμμές, στις επιγραφές που μελετήθηκαν δεν παρατηρείται κατά κόρον αυτό το φαινόμενο στη γραφηματική απόδοση αυτής της φωνολογικής αλλαγής, όπως στις περιπτώσεις αφομοίωσης, ίσως γιατί οι συντάκτες και οι χαρακτες λιθοξόοι ήταν σχετικοί γνώστες της πρότυπης ορθογραφίας και μόνο περιστασιακά υπέπιπταν σε ορθογραφικές αποκλίσεις, εφόσον κίόλας οι περισσότερες επιγραφές που μελετήσαμε είναι δημόσιες. Εξάλλου, όπως αναφέρει ο Χόρροκς (2006 : 65) οι παρεμβολές ανάμεσα στις γραπτές και ομιλούμενες ποικιλίες στο λόγο των εγγράμματων (συγγραφείς κτλ) ήταν αναπόφευκτες. Ίσως, πάλι, δεδομένης της πρώιμης χρονολόγησης της επιγραφής αυτής, η ορθογράφηση αυτή, αν δεν πρόκειται για απλή παράλειψη, να υποδεικνύει πρώιμη εμφάνιση της συγκεκριμένης φωνολογικής μεταβολής. Στη συγκεκριμένη ερμηνεία, ίσως συνεπικουρεί και ο τύπος <ἀρχιτέκκτονι> (υπερδιόρθωση ή απλό ορθογραφικό λάθος;) στην ίδια επιγραφή, ενώ σε άλλες επιγραφές έχουμε <ἀρχιτέκτ> με ένα <κ>. Παρομοίως, στην επιγραφή ID 320 (229 π.Χ.) η μετοχή <ἀποσστα[λέντων>. Συμπερασματικά, λόγω της φωνολογικής μεταβολής υπάρχει σύγχυση στην ορθογραφία των διπλών συμφώνων.

Μια άλλη φωνολογική μεταβολή της Ελληνιστικής Κοινής (κυρίως στους αιώνες μ.Χ. στα κείμενα, αλλά σποραδικά και από νωρίτερα) είναι η κατάργηση της διάκρισης μεταξύ μακρών και βραχέων φωνηέντων: τα <ā>, <ǎ>, <ī>, <ĩ>, <ū>, <ǔ> μετατρέπονται σε ισόχρονα, δηλαδή προφέρονται σε όλα τα γλωσσικά περιβάλλοντα, σε όλες τις θέσεις τους στη δομή των λέξεων ως: <a>, <i>, <u>. Στα κείμενα υπό μελέτη δεν εντοπίστηκαν περιπτώσεις εσφαλμένης γραφηματικής απόδοσης μεταξύ μακρών και βραχέων καθώς οι επιγραφές ανήκουν κατεξοχήν στους αιώνες π.Χ.⁹ Από την άλλη, δεν παρατηρούμε ανάλογη φωνολογική

9 Εξάλλου, μόνο μέσω ορθογραφικών λαθών αναφορικά με τον τονισμό των οξύτονων και των παροξύτονων λεξημάτων, ουσιαστικών και ρημάτων, θα μπορούσε να ανιχνευθεί η ισοχρονία μέσω της γραφηματικής απόδοσης της σύμπτωσης της προφοράς. Κι αυτό όχι στην εποχή που συζητάμε,

σύμπτωση στο μακρύ και βραχύ /e/ (δηλ. στο <η> και στο <ε>), αφού το <η> αρχικά προφέρθηκε ως κλειστότερο <ει> ήδη στο τέλος του 5ου αιώνα π.Χ. στη Θεσσαλία με αποτέλεσμα την πρόκληση σύγχυσης στη γραφή (π.χ. στατεῖρας αντί στατηῖρας), και μετέπειτα η προφορά έγινε ακόμα πιο κλειστή και πιο πρόσθια ως <ι> (ιωτακισμός).

Τέλος, στις επιγραφές της Δήλου (323 – 166 π.Χ) εντοπίζονται σε ελάχιστες περιπτώσεις ενδείξεις φωνολογικής ταύτισης του μακρού και του βραχέος <ο> (ο και ω). Από την επιγραφή ID 298 (240 π.Χ.) παραθέτουμε το χωρίο <παρά Ποσειδίοι Έρμοκρέοντος>, ενώ μετά στην ίδια επιγραφή εμφανίζεται το <παρά Ποσειδίοκι Έρμο[κ]ρέοντος>. Και στην επιγραφή ID 316 (231 π.Χ.) εντοπίζουμε τον τύπο <Ηράκοι> ενώ παρακάτω <Ηράκωι>. Και οι δύο είναι δοτικές ενικού αριθμού δευτερόκλιτων ονομάτων και πιθανώς η ορθογραφία <Οι> στη θέση του <Ωι> να δηλώνει κοινή προφορά μεταξύ των δύο τους πλέον ή ότι τουλάχιστον η εκφορά τους οδεύει προς αυτήν την κατεύθυνση φωνολογικά. Άλλο τεκμήριο που υποδηλώνει απουσία διάκρισης μακρών από βραχέα είναι ο τύπος <γλυκέως> αντί για <γλυκέος> (βλ. επιθ. γλυκύς) στην επιγραφή.

Ακόμη, στις επιγραφές έχει παρατηρηθεί σύγχυση στην ορθογραφία των διφθόγγων <Ει> και <Ηι>. Για παράδειγμα, στην επιγραφή ID 292 (250-166 π.Χ) εντοπίζουμε το παρακάτω χωρίο: <[ἐπί ὑποθήκηι τῆι οἰκ]ῖαι τεῖ πατρῶια[ι]>. Εδώ, στη μια περίπτωση ο συντάκτης του επιγραφικού κειμένου αποδίδει «ορθώς» τη δοτική ενικού του θηλυκού ουσιαστικού της α' κλίσης και του αντίστοιχου άρθρου του θηλυκού γένους με <Ηι>, όπως γνωρίζουμε εάν ανατρέξουμε στο ανάλογο κλιτικό παράδειγμα, ενώ στην ίδια επιγραφή αποδίδει, σε μια άλλη περίπτωση, τη δοτική ενικού του θηλυκού άρθρου ως <τεῖ>. Σε αυτήν την περίπτωση, φαίνεται ότι η ορθογραφία <τεῖ> αντί για <τῆι> δείχνει ότι η μακροδίφθογγος <Ηι>, η οποία προφερόταν ως τότε /ε:i/, είχε μονοφθογγιστεί σε /e:/ (μακρό) και προφερόταν πλέον ως νόθη δίφθογγος, όπως και η βραχυδίφθογγος <Ει>. Αυτό στην αττική διάλεκτο ίσχυσε μεταξύ του 400 π.Χ. και 200 π.Χ., εξού και η σύγχυση στην ορθογραφία μεταξύ <Ηι> και <Ει>. Μετά το 200 π.Χ. όμως η βραχυδίφθογγος <Ει>

λόγω της χρήσης αποκλειστικά μεγαλογράμματης γραφής, ενώ από την άλλη τα πνεύματα και οι τόνοι είναι επινοήσεις των Αλεξανδρινών φιλολόγων που χρησιμοποιήθηκαν ευρέως πολύ αργότερα.

ιωτακίστηκε, δηλαδή άρχισε να προφέρεται /i:/ (μακρό /i/), ενώ η μακροδίφθογγος <HI> επανήλθε αναλογικά στην παλαιά της προφορά /ε:i/ (Allen, 1987 : 85 – 86). Η σύγχυση, επίσης, μέσα στο κείμενο ακόμα και στην ίδια σειρά της ορθογραφίας τους σε επιγραφές κοντά στο 200 π.Χ μάλλον φανερώνει ότι ακόμα και τότε η προφορά <EI> και <HI> παραμένει παρόμοια και για αυτό γράφεται άλλοτε έτσι και άλλοτε αλλιώς στο κείμενο, καθώς δεν είναι βέβαιος ο συντάκτης για την «ορθή» ορθογραφία: πβ. επίσης την επιγραφή ID 292 (250-166 π.Χ.), όπου εμφανίζεται το χωρίο <[ἐπί ὑποθήκη? τῆι οἰκ]ίαι τεῖ πατρῴια[ι]>.

Αν δε συμβαίνει αυτό, τότε, ίσως, να αντιγράφει μια πρότυπη επιγραφή και να αναπαράγει το λάθος, ακόμα και μετά την επαναφορά της προφοράς του <HI>. Αυτό αποτελεί μια εικασία μου, λόγω του ότι πολλές επιγραφές επαναλαμβάνουν ή μοιάζουν να επαναλαμβάνουν ολόκληρα χωρία λογοτυπικού χαρακτήρα, ιδιαίτερα στις επιγραφές δημόσιου χαρακτήρα, όπου επαναλαμβάνονται σχεδόν αυτούσια λανθασμένες και ορθές ορθογραφίες του ίδιου λεξήματος πλάι-πλάι, αναθήματα, ονόματα δωρητών, αρχόντων, κτλ. Αξίζει να αναφέρουμε εδώ και την επιγραφή ID 399 (192 π.Χ) από όπου παραθέτουμε το χωρίο <βασιλίση Στρατο[νίκη Ἀρτέμιδι Δηλία>. Εδώ, αποβάλεται το ημίφωνο <ι> της μακροδίφθογγου <HI> και για αυτό τον λόγο δε γράφεται πια. Δηλαδή, πρόκειται για φωνολογική μεταβολή και πάλι.

Αναφορικά με τις φωνολογικές εξελίξεις στα σύμφωνα, παρατηρούμε στην περίοδο 323-166 π.Χ. τη συνύπαρξη των αττικών <ττ> - <ρρ> και των ιωνικών <σσ> - <ρσ>, που τελικά επικράτησαν και εξελίχθηκαν σε βασικά γνωρίσματα της φωνολογίας της Κοινής. Ξεκινώντας με τα <ρρ> - <ρσ>, βλέπουμε ότι στις επιγραφές ID 298 (240 π.Χ.) ID 296 (αμέσως μετά το 240 π.Χ.) και ID 385 (196 π.Χ.) εντοπίζονται οι δύο εναλλακτικοί τύποι <μυρρίνης> και <μυρσίνης> μέσα στα ίδια κείμενα. Επίσης, εμφανίζονται και μεμονωμένα, είτε ο ένας τύπος είτε ο άλλος, σε επιγραφές ακόμη και πριν από το χρονικό διάστημα που ερευνούμε, αλλά και μετά, με την παρουσία του τύπου με <ρρ>, όμως, να εμφανίζεται αριθμητικά μειούμενη, όπως δείχνουν οι σχετικοί αριθμοί των αποτελεσμάτων από την αναζήτηση στο ηλεκτρονικό σώμα των επιγραφικών κειμένων (PHI). Ιδιαίτερα η συνύπαρξη στο ίδιο κείμενο των δυο εναλλακτικών τύπων φωτίζει τη διαδικασία εξέλιξης και επικράτησης των γλωσσικών καινοτομιών σε ένα σύστημα, αφού, όπως αναφέραμε στο θεωρητικό

μέρος, η πολυμορφία φωτογραφίζει τη γλωσσική μεταβολή στη συγχρονία. Σε αυτό το χρονικό διάστημα, μπορούμε να πούμε ότι βρισκόμαστε στο στάδιο της διπλοτυπίας των εναλλακτικών φωνημάτων <ρρ>, <ρσ>, με το <ρσ> να κερδίζει μάλλον έδαφος αναφορικά με την αποδοχή του από τους γλωσσικούς χρήστες. Την ίδια διπλοτυπία παρατηρούμε και με λέξεις με τα εναλλακτικά <ττ> και <σσ>. Για παράδειγμα, στην επιγραφή ID 297 (όχι πριν το 241 π.Χ.) έχουμε τον τύπο <έλά[ττους]> καθώς και άλλους κλιτικούς τύπους του, ενώ παράλληλα σε άλλες επιγραφές, εμφανίζονται τύποι με <σσ>. Δεν εντοπίζεται όμως ποικιλότητα ως προς τους τύπους <τεττ-αρας> κτλ και αντίστοιχους με <τέσσ-> κτλ στο δηλιακό κόρπους. Επίσης, στην επιγραφή ID 290 (246 π.Χ.), ID 316 (231 π.Χ.), αλλά και σε άλλες, βλέπουμε τον τύπο <πίσσης>. Σε κανένα κειμενικό περιβάλλον δεν βρίσκονται μαζί εναλλακτικοί τύποι <σσ/ττ> της λέξης, όπως είδαμε νωρίτερα για τα <ρσ/ρρ>, καθώς εκεί τα <μυρρίνα/μυρσίνα> βρίσκονται στο ίδιο κείμενο λόγω της συχνής αναφοράς της μυρτιάς ως ιερού φυτού σε δηλιακές επιγραφές των ιερών, κτλ.

Παράλληλα με τις παραπάνω φωνολογικές διαφοροποιήσεις και μεταβολές, εντοπίζουμε σποραδικά κάποια φωνολογικά γνωρίσματα της ιωνικής διαλέκτου. Ας αναφέρουμε εδώ την περίπτωση της αντέκτασης <ΟΥ> που μνημονεύσαμε και παραπάνω. Τα επιγραφικά παραδείγματα αφορούν κύρια ονόματα με δεύτερο ή πρώτο συνθετικό το <πολυ> που στα Ιωνικά μετατρέπεται σε <πουλ>. Στην επιγραφή ID 354 (218 π.Χ.), αλλά και σε πλήθος άλλων επιγραφών, συναντούμε το κύριο όνομα <Πουλυδάμαντα> (αιτ. ενικού).

Βέβαια, δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι ο πληθυσμός της Δήλου κατά την ελληνιστική περίοδο ήταν ετερόκλητος, φυλεκτικά και διαλεκτικά. Οι γηγενείς Ίωνες κάτοικοι της Δήλου είχαν εκδιωχθεί από τους Αθηναίους τον 5^ο αι. π.Χ. με την πρόφαση ότι το νησί ήταν ιερό και συνεπώς δεν θα έπρεπε να κατοικείται. Η Δήλος γνώρισε μεγάλη εμπορική ανάπτυξη από το 314 π.Χ. που έγινε ανεξάρτητο και ιδίως μετά το 166 π.Χ. όταν οι Ρωμαίοι, στην προσπάθειά τους να τιμωρήσουν τη Ρόδο για τη φιλομακεδονική στάση της στον Γ' Μακεδονικό πόλεμο, ευνόησαν την ανάπτυξη της Δήλου ως λιμανιού ελεύθερου εμπορίου. Η Δήλος θα κυριαρχήσει στο εμπόριο του Αιγαίου μέχρι τα μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ., ωστόσο οι καταστροφικοί μιθριδατικοί πόλεμοι (πβ. καταστροφή το 88 π.Χ.) αλλά και οι πειρατικές επιδρομές

(69 π.Χ.) θα αποτελέσουν την αρχή της παρακμής της Δήλου. Οπότε, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι τα οποιαδήποτε ιωνικά λεξικά κατάλοιπα αντιστοιχούν στην παρουσία συμπαγούς ιωνικόφωνου πληθυσμού του οποίου τα προφορικά ή άλλα χαρακτηριστικά επιβιώνουν στις αττικές επιγραφές της περιόδου. Επίσης, οι αττικές επιγραφές της Δήλου ναι μεν αντιπροσωπεύουν την αττική γλώσσα, που έχει στρατό και ναυτικό, για να θυμηθούμε την (υποτιθέμενη) ρήση του M. Weinreich περί γλώσσας και διαλέκτου (Χόρροκς, 2006: 45), αλλά το γλωσσικό υπόβαθρο του πληθυσμού είναι (και) ιωνικό, όπως συμβαίνει στα άλλα ιωνικόφωνα νησιά του Αιγαίου.

5.2 Ενδείξεις μορφολογικής αλλαγής στις δηλιακές επιγραφές

Καταρχήν, πρέπει να τονίσουμε ότι εμφανίζονται κάποιες μορφολογικές ιδιαιτερότητες της Ιωνικής εδώ, που αφορούν κυρίως κλιτικά παραδείγματα της γ' κλίσης, αλλά σχετίζονται ως επί το πλείστον με κύρια ονόματα. Ειδικότερα, εντοπίζουμε τις ιωνικές διαφοροποιημένες καταλήξεις <-ιος, -εος> της γενικής ενικού της τρίτης κλίσης των ονομάτων σε <εως/εως>, <ις/-εως>, <-κλῆς / -κλέους> της αττικής. Ας αναφερθούμε στα στοιχεία των επιγραφών τώρα. Την κατάληξη -ιος την εντοπίζουμε στον τύπο <Ράδιος> (ονομ. <Ράδης>) της επιγραφής ID 290 (246 π.Χ.). Στην επιγραφή ID 291 (μετά το 248 π.Χ.) εντοπίζουμε τον τύπο <Ξενοχάριος>, γενική ενικού του <Ξενόχαρις> (γεν. -εως συνήθως στην αττική διάλεκτο). Από την ίδια επιγραφή προέρχεται ο τύπος <Προκλέος>, ο οποίος είναι γενική ενικού του *Προκλῆς* (-έους κανονικά στην αττική).

Άλλη περίπτωση μορφολογικής αλλαγής που εντοπίζεται στις επιγραφές αποτελεί η αντικατάσταση στην Κοινή του αττικόκλιτου <νεώς> με το ομαλότερο και <ναός>. Στην καθιέρωσή του δεύτερου, όπως και στην παρόμοια περίπτωση του αττικού *λεώς* – ελλην. κοινή *λαός*, θα έπαιξε ρόλο και η γενικότερη διαλεκτική χρήση των μη αττικών τύπων. Στις παλαιότερες επιγραφές χρονολογικά είναι αναμενόμενο να συναντάμε τους αττικούς τύπους, λόγω της αθηναϊκής κυριαρχίας στη Δήλο. Με την εξέλιξη της Κοινής όμως εντοπίζονται όλο και περισσότερο οι τύποι που επικράτησαν στην

Κοινή με το διάστημα που μελετάμε να παρουσιάζει τη χαρακτηριστική ποικιλομορφία και σε αυτούς τους τύπους, ώσπου να εξοβελιστούν τελικά οι αττικοί τύποι, κυρίως μετά το 166 π.Χ.

Επίσης, συναντάμε τη γενική των δευτερόκλιτων αρσενικών σε <-εω> της αττικής. Για αυτήν την περίπτωση αναφέρουμε τον τύπο της επιγραφής ID 104 (14) (434-315 π.Χ) <Φειδεσί[λ]εω>.

Μια άλλη σημαντική μορφολογική αλλαγή που την εντοπίζουμε στο επιγραφικό σώμα της Δήλου είναι η αλλαγή του κλιτικού συστήματος. Συγκεκριμένα στην επιγραφή ID 439 (181 π.Χ.) εντοπίζουμε τον τύπο γενικής ενικού <Ξενοκράτου> (πβ. αττ. *Ξενοκράτης/-ους*) και <Πραξιμένου> (πβ. αττ. *Πραξιμένης, -ους*) καθώς και τον τύπο <Άριστοφάνου> (αττ. *Άριστοφάνης, -ους*). Εδώ βλέπουμε τη χρήση της ομαλότερης και παραγωγικότερης, με την πάροδο των ετών, γενικής ενικού των πρωτόκλιτων αρσενικών σε -ης / -ου και σε τριτόκλιτα αρσενικά ακατάληκτα σε -ης/-ους. Παρακάτω όμως στην ίδια επιγραφή εντοπίζουμε τον τύπο γεν. εν. <Εύμένους> για το γ' κλίσης *Εύμένης -ους*, δηλαδή εδώ αποδίδεται ορθά, σύμφωνα με το αντίστοιχο κλιτικό παράδειγμα. Προφανώς, εδώ έχουμε παράδειγμα της πορείας αναλογικής εξομάλυνσης των δυσκολόκλιτων τριτόκλιτων μέσω της διελκυστίνδας, στις παραπάνω περιπτώσεις, της κοινής κατάληξης -ης της ονομαστικής ενικού των αρσενικών πρωτόκλιτων και των τριτόκλιτων αρσενικών σε -ης / -ους, -εους.

Μια σημαντική εξέλιξη στο ρηματικό σύστημα της Ελληνιστικής Κοινής, που αποτελεί επίσης μορφολογική αλλαγή αποτελεί η αντικατάσταση των καταλήξεων του αορίστου β' της αττικής διαλέκτου με τις καταλήξεις του παραγωγικότερου αορίστου α'. Για παράδειγμα, στην επιγραφή ID 297 (241 π.Χ.) βλέπουμε τον τύπο <έδώ[καμ]εν> αντί <έδομεν>. Παρομοίως, στις επιγραφές ID 290 – 359 – 366 – 372 – 399 – 403 – 442 κ.ά. Επίσης, ο τύπος <παρέδωκαν> αντί <παρέδοσαν> (και στις επιγραφές ID 425 – 426 – 428 – 429 – 442 – 443 – 448 – 454 – 455 – 468bis). Αυτό δρομολογήθηκε λόγω της τάσης του γλωσσικού συστήματος για ομαλοποίηση και απλοποίηση των λιγότερο παραγωγικών δομών της (ενδοπαραδειγματική

αναλογική εξομάλυνση). Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι το <έδώκαμεν> είναι μη αττικός τύπος, αλλά εμφανίζεται στην Ελληνιστική Κοινή.¹⁰

Επιπρόσθετα, στην επιγραφή ID 373 (200 π.Χ.) συναντάμε έναν ενδιαφέροντα ρηματικό τύπο που είναι ο δεύτερος τύπος γ' πληθ. αορίστου: < παρελάβοσαν>. Ο συγκεκριμένος τύπος αποκλίνει από τον κλασικό (αττικό) τύπο *παρέλαβον* (β' αορίστος) καθώς μοιάζει με υβριδικό τύπο, δηλαδή β' αορίστος στο θέμα, αλλά με κατάληξη α' αορίστου. Εκτός και αν είναι ένα καλό παράδειγμα αναλογικής εξομάλυνσης. Βέβαια, τελικά επικράτησε στην Κοινή ο τύπος *παρέλαβαν*, ωστόσο στην Παλαιά και την Καινή Διαθήκη εμφανίζεται 17 φορές (16 και 1 αντιστοίχως) ο τύπος *έλάβοσαν* (απλός και σύνθετος), άρα δεν πρόκειται ακριβώς για κάποια τοπική (διαλεκτική) γλωσσική ιδιαιτερότητα.

Κάποιες αλλαγές βέβαια υποκινήθηκαν λόγω της ροπής της κλασσικής ελληνικής προς αναλυτικότερες δομές, αν και η ελληνική συγκριτικά με άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, λ.χ. τα Αγγλικά είναι συντηρητικότερη ως προς αυτό. Κατά την εποχή της Κοινής έχει ήδη συντελεστεί η κατάργηση του δυϊκού αριθμού. Οπότε αυτό επέφερε ως συνέπεια την ανάπτυξη αναλυτικότερης δομής για την κάλυψη των ίδιων μορφοσυντακτικών αναγκών με το δυϊκό και την έκφραση των μορφοσυντακτικών σχέσεων που δήλωνε το κλιτικό παράδειγμα του δυϊκού μονολεκτικώς. Κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. στα τέλη ο πληθυντικός αριθμός αντικατέστησε εντελώς τον δυϊκό και αυτός πλέον δηλώνεται εφεξής με το αριθμητικό δύο και το ουσιαστικό στον πληθυντικό. Στις επιγραφές της Δήλου βρίσκουμε πάρα πολλά παραδείγματα χρήσης της νέας έκφρασης της δυαδικότητας. Ενδεικτικά : ID 297 (241 π.Χ.) *τὰ δύο μέρη*, ενώ στην επιγραφή ID 298 (240 π.Χ.) εντοπίζουμε τα: *κρατῆρ[α]ς ἀργυροῦς δύο, μάνας δύο*.

5.3 Ενδείξεις σημασιολογικής αλλαγής στις δηλιακές επιγραφές

¹⁰ Προφανώς προήλθε αναλογικά από τον ενικό (αναλογική εξομάλυνση του κλιτικού παραδείγματος). Ωστόσο, παρόμοιοι τύποι εμφανίζονται και στα δωρικά, δηλ. *έδώκαμες* (κυρίως ΒΔ δωρική στους Δελφούς) και σπανιότερα στη Δήλο και κάποιες άλλες ιωνικές περιοχές. Άρα είναι και δωρικό και της Κοινής γενικά, εδώ όμως ισχύει το δεύτερο.

Το λεξικό απόθεμα μιας γλώσσας είναι το πιο επιρρεπές στη γλωσσική αλλαγή προκειμένου να καλύψει τις διαφορετικές επικοινωνιακές ανάγκες που προκύπτουν. Στις υπό μελέτη επιγραφές εντοπίζονται αρκετά στοιχεία που φανερώνουν σημασιολογική αλλαγή. Η αλλαγή αυτή κυρίως είναι συνυφασμένη με τη λεξικολογική αλλαγή δηλώνοντας μεταβολές στο σημασιακό φορτίο των γλωσσικών μονάδων. Παρακάτω παρατίθενται κάποιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

Στις επιγραφές της περιόδου αυτής εντοπίζουμε τη λέξη *χοῖρος*, κυρίως σε εκφράσεις που προφανώς εμφανίζουν στερεοτυπικό χαρακτήρα και ίσως έχουν θρησκευτική χροιά. Ενδεικτικά δίνουμε τις παρακάτω φράσεις: *χοῖρος τὸ ἱερόν καθάρασθαι ἢ χοῖρος τὴν Νῆσον [κ]αθάρασ[θ]αι*, στις επιγραφές ID 290 (246 π.Χ.), ID 291 (μετά το 248 π.Χ.), ID 292 (250-166 π.Χ.), ID 294 (250-166 π.Χ.), ID 314 (αμέσως μετά το 235/4 π.Χ.), ID 316 (231 π.Χ., ID 338 (224 π.Χ.), ID 354 (218 π.Χ.), *ID 371 (202/1 π.Χ.), ID 372 (200 π.Χ.), ID 396 (194 π.Χ.) (Κοινή), ID 440 (198-180 π.Χ.), ID 442 (179 π.Χ.). Η σημασία της λέξης αυτής στα αρχαία ελληνικά είναι διπλή. Η πρωταρχική σημασία του είναι «γουρούνι», συνήθως ο «νεαρός χοίρος, το γουρουνόπουλο». Ο τύπος είναι συνώνυμο της λέξης ὄς, την οποία συναντάμε επίσης στις επιγραφές της υπό μελέτη περιόδου. Ενδεικτικά στις επιγραφές ID 290 (246 π.Χ.), ID 316 (231 π.Χ.), ID 338 (224 π.Χ.), ID 372 (200 π.Χ.), ID 440 (198-180 π.Χ.), ID 442 (179 π.Χ.), ID 444 (177 π.Χ.), ID 447 (179 π.Χ.), ID 459 (172 ή 170 π.Χ.), ID 460 (171 π.Χ.). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις όμως η λέξη εμφανίζεται στερεοτυπικά στη συντακτική δομή (φράση) ὄς ἐγκύμων, δηλαδή «γουρούνα έγγυος», γιατί πρόκειται για επιγραφές – καταλόγους με αντικείμενα ή ζώα, κτλ που προσφέρονται σε εορτές ή προς τιμήν μιας θεότητας. Γενικά, η λέξη εμφανίζεται σε συγκεκριμένο νοηματικό περιβάλλον σε σχέση με την πιο ελεύθερη χρήση της λέξης λέξη *χοῖρος*, γεγονός που υποδεικνύει την πορεία επικράτησης της δεύτερης, μολονότι σε μεταγενέστερο στάδιο της ελληνικής επικράτησε μια άλλη λέξη, το δωρ. *γρῶν(α)* (NE *γουρούνι*).

Γνωρίζουμε ότι η δημιουργία της Ελληνιστικής Κοινής, όπως συμβαίνει γενικά κατά τη διαδικασία δημιουργίας Κοινής διαχρονικά και υπερτοπικά (πρόκειται δηλαδή για καθολικό γνώρισμα των γλωσσών), προϋποθέτει και περιλαμβάνει την

ομαλοποίηση τύπων με περιορισμένη χρήση καθώς και τύπων που παρουσιάζουν έντονες ιδιαιτερότητες, όπως για παράδειγμα συνέβη με κάποιες ιδιομορφίες της αττικής γλώσσας και όχι μόνο. Για παράδειγμα, αυτό το βλέπουμε στην ονοματική κλίση της Κοινής όπου κάποια από τα ανώμαλα ουσιαστικά, αλλά και τα συνηρημένα, καθώς και κάποια από τα ουσιαστικά της αττικής β' κλίσης, εξομαλύνονται ή παραμερίζονται προς διευκόλυνση των ομιλητών των άλλων διαλέκτων ή των αλλόγλωσσων χρηστών της υπό διαμόρφωση lingua franca στον νέο, αχανή και διευρυμένο πολιτικά και γεωγραφικά ελληνόφωνο κόσμο, καθώς όλοι αυτοί δεν ήταν εξοικειωμένοι με τις ιδιαιτερότητες της αττικής. Έτσι, αυτοί οι τύποι της αττικής αντικαθίστανται με άλλους ενός ομαλότερου κλιτικού παραδείγματος.

Αυτό ισχύει και για τη λ. *χοῖρος* που αντικαθιστά το «ανώμαλο» *ῥς*. Σε αυτήν την περίπτωση, όμως, όπως και σε άλλα ανάλογα παραδείγματα, συνήθως επέρχεται και κάποια αλλαγή στο σημασιακό φορτίο των λέξεων. Γενικά, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχουν συνώνυμες λέξεις που ταυτίζονται πλήρως σημασιολογικά σε όλες τις περιστάσεις επικοινωνίας και σε όλα τα γλωσσικά ύφη σε λειτουργικό και πραγματολογικό επίπεδο. Η περίπτωση του λεξήματος *χοῖρος* καταδεικνύει το παραπάνω. Εφόσον κανονικά σημαίνει «γουρουνόπουλο», αντιλαμβανόμαστε ότι το εννοιολογικό περιεχόμενό της σε σχέση με τον όρο που τελικά υποκατέστησε ήταν λιγότερο γενικό και περιοριζόταν στη δήλωση ενός μόνο μέρους της αρχικής σημασιολογικής περιοχής. Με άλλα λόγια η λέξη *χοῖρος* αποτελούσε υπώνυμη έννοια της λέξεως *ῥς* («γουρούνη» γενικά), η οποία αποτελεί την υπερώνυμη έννοια, που περικλείει και την υπωνυμική έννοια. Με το που αντικατάστησε τη λέξη *ῥς* και ταυτίστηκε σημασιολογικά μαζί του, αυτόματα αναβαθμίστηκε σημασιολογικά, εφόσον η λεκτική αυτή δομή απέκτησε ευρύτερο σημασιολογικό φορτίο από την προηγούμενη εξελικτική φάση της γλώσσας. Το είδος της σημασιολογικής μεταβολής εδώ είναι η επέκταση ή άπλωμα της σημασίας με βάση τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά.

Επίσης, με βάση τη δεύτερη ερμηνεία της λέξης, δηλαδή «γυναικεία γεννητικά όργανα», το «αιδοίο», μπορούμε να ισχυριστούμε ότι σε αυτό το παράδειγμα σημασιολογικής αλλαγής κατά την κατηγοριοποίηση της (Mc Mahon, 2002), το

περιεχόμενο της λέξης σημασιολογικά υπέστη «βελτίωση», εφόσον οι λέξεις για τα γεννητικά όργανα γενικά παρατηρείται ότι έχουν αρνητικό σημασιολογικό φορτίο στη γλωσσική χρήση, τουλάχιστον αναφορικά με τη στάση των ομιλητών. Ο όρος «βελτίωση» (ή, αντιστρόφως, «χειροτέρευση») αναφέρεται στους κοινωνικούς και στους πολιτιστικούς παράγοντες που ενδέχεται να επιδράσουν θετικά ή αρνητικά στο σημασιακό φορτίο των λέξεων χειροτερεύοντας ή βελτιώνοντας τη σημασία της. Αυτό που αξίζει να επισημάνουμε και αναφορικά με το σημασιολογικό πεδίο είναι ότι στην πορεία αντικατάστασης ενός στοιχείου του συστήματος, της τελικής αντικατάστασης κάποιας γλωσσικής επιλογής προηγείται το στάδιο της συνύπαρξης στο γλωσσικό σύστημα, έστω και σε διαφορετικά πραγματολογικά περιβάλλοντα.

Άλλη μια περίπτωση σημασιολογικής -αλλά και με μορφολογικές όψεις- αλλαγής στην Κοινή αποτελεί η περίπτωση των ουδέτερων σε -ιον, τα οποία στην αττική χαρακτηρίζονται συχνά ως υποκοριστικά. Οι τύποι σε -ιον χρησιμοποιούνται σε πιο ευρεία κλίμακα εδώ απ' ό,τι στην αττική διάλεκτο, αλλά με μια ειδοποιό διαφορά. Δεν χρησιμοποιούνται με την πρωταρχική υποκοριστική τους έννοια πάντα, αλλά χρησιμοποιούνται με την κύρια υπερώνυμη έννοια του ουσιαστικού από το οποίο παράγονται, π.χ. *παιδίων* (ID 290, 246 π.Χ.). Και σε αυτήν την περίπτωση πρόκειται για περίπτωση σημασιολογικής μετατόπισης με θετικό πρόσημο, δηλαδή έχουμε επέκταση ή άπλωμα της σημασίας. Μάλιστα, η αλλαγή αυτή εφόσον περιλαμβάνει λέξεις που παράγονται με υποκοριστικά επιθήματα -και εφόσον λόγω της σημασιακής αλλαγής, η εννοιολογική σύνδεση στο νοητικό λεξικό των ομιλητών μεταγενέστερων φάσεων των συγκεκριμένων μορφημάτων με την έννοια του υποκορισμού καταστεί αδιαφανής- μπορεί με τη σειρά της να πυροδοτήσει εκ νέου γλωσσικές αλλαγές σε μορφολογικό και σημασιολογικό επίπεδο, όπως λ.χ. την αντικατάσταση των αδιαφανών μορφολογικών δομών υποκορισμού με άλλα μορφήματα, π.χ. *παιδίσκος* ως νέος υποκοριστικός τύπος.

Σε ό,τι αφορά τις υπό μελέτη δηλιακές επιγραφές κατά τη συγκεκριμένη περίοδο που μελετάμε, συναντάμε σε πολλά κείμενα τύπους σε -ιον. Διατηρούν, όμως, την αρχική λειτουργία στο σημασιολογικό επίπεδο του υποκορισμού με την έννοια του «μικρού», δηλαδή της στένωσης της σημασίας της υπερώνυμης λέξης με το

γενικότερο περιεχόμενο σε αρκετές περιπτώσεις ή δεν είναι εύκολη η ανίχνευση, όταν χρησιμοποιείται με τη μια ή την άλλη σημασία, του υποκοριστικού υπώνυμου ή του υπερώνυμου.

Ας δούμε εδώ κάποια ακόμη υποκοριστικά στις επιγραφές (325 π.Χ. – 166 π.Χ.). Στην επιγραφή ID 290 (246 πΧ) για παράδειγμα η λέξη *τραγίδιον* είναι προφανές ότι σημαίνει «μικρός τράγος». Τα περισσότερα υποκοριστικά ζώων ή αντικειμένων ως επί το πλείστον υποδηλώνουν μικρό μέγεθος για πράγματα και νεαρή ηλικία για έμψυχα. Συνήθως, πρόκειται για επιγραφές – καταλόγους αναθημάτων, κ.ο.κ., όπως αναφέραμε και σε άλλο σημείο της εργασίας. Άλλα παρόμοια παραδείγματα αποτελούν το υποκοριστικό «δελφάκιον» που σημαίνει «γουρουνάκι που βυζαίνει» ακόμα και «γυναικείο αιδοίο» < *δέλφαξ* = «χοιρίδιον».¹¹ Πάντως, είναι αξιοπρόσεκτο είναι ότι η λέξη απαντά μόνο με την πρώτη σημασία στις δηλιακές επιγραφές. Με τη δεύτερη έννοια όμως εμφανίζεται π.χ. στις *Θεσμοφοριάζουσες* του Αριστοφάνη.

Στο δηλιακό κόρπους επιγραφών εμφανίζεται η σημασιολογική σύμπτωση υποκοριστικών – βασικών ουσιαστικών κυρίως στους τελευταίους δύο αιώνες π.Χ. Πρόκειται για την περίπτωση υποκατάστασης, σε σημασιολογικό πλαίσιο, του ανώμαλου τριτόκλιτου ουσιαστικού *ὁ / ἡ παῖς* με το υποκοριστικό *τὸ παιδίον*. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι στον προφορικό λόγο δεν προηγείται στη χρήση αυτή ή οποιαδήποτε άλλη σημασιολογική (ή άλλη) γλωσσική αλλαγή, απλώς και μόνο επειδή δεν αποτυπώνεται ακόμη στη γραπτή παραγωγή των συγκεκριμένων επιγραφών.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η επιγραφή ID 1442 (146/5-145/4 π.Χ.) από όπου παραθέτουμε το παρακάτω απόσπασμα:

[[— — —]] φιάλην ὡς τριπάλαστ[ο]ν, ἀνάθημα Διογένου, ὄλ. [III]· φιάλιον ὡς δακτύλων ὀκτώ, οὗ τὴν ἐπιγραφὴν οὐκ ἦν συνιδεῖν· ἄλλο λεῖον ὡς δακτύλων ἕξ, οὗ ἐπιγραφὴ· Αἴγυπτία Ἴσιδι· ἄλλο λεῖον ὡς δα[κτ]ύλων ὀκτώ, ἐπιγραφὴ· Ἡράκλεια

11 βλ. LSJ, s.v. *δέλφαξ*: <https://lsj.gr/wiki/%CE%B4%CE%AD%CE%BB%CF%86%CE%B1%CE%BE>

Φυλοτίμου· πρόσωπα ἀργυρᾶ Σαράπιδος καὶ Ἴσιδος, ἀνάθημα Αἰμυλίου Μαραίου·
βραχιόνιον ἀργυροῦν ὡς δακτύλων ἕξ· τύπιον [ἀργ]υροῦν οὗ Ἄρτεμις ἔχουσα δαΐδα·
ζωιδάριον αἰγυπτιακὸν πρόσωπον ἔχον ἰέρακος ἐπὶ κιονίου
ξυλίνου· παιδίον χαλκοῦ[ν] μικρὸν ἐπὶ βάσεως λιθίνης καὶ σφονδύλ[ου χα]λκοῦ,
ἔχον περιστέραν ἐν τῇ<ι>χ<ε>ιρί.

Η παρουσία πολυάριθμων τύπων σε -ιον (φιάλιον, βραχιόνιον, τύπιον, ζωιδάριον, παιδίον) καταδεικνύει ότι δεν υφίσταται πλέον κάποια ιδιαίτερη υποκοριστική σημασία. Μια εξαίρεση είναι η λέξη περιστέρα η οποία δεν έχει μεταβληθεί σε *περιστέριον*.¹²

Σημαντικό ρόλο στη σημασιολογική μεταβολή παίζει βέβαια και η λεξιπλασία για να δηλωθούν νέες εννοιολογικές οντότητες αλλά και οι εξελίξεις σε όλα τα επίπεδα κοινωνικής, πολιτισμικής πολιτικής, οικονομικής, τεχνολογικής μεταβολής. Στις επιγραφές της περιόδου βρίσκουμε αρκετές τέτοιες λέξεις που είναι παρακαταθήκη της ελληνιστικής περιόδου στο γλωσσικό απόθεμα της ελληνικής γλώσσας. Στην επιγραφή ID 372 (200 π.Χ.) επιγραφή συναντάμε τη λέξη *έκκλησιαστήριον*, την οποία παρουσιάσαμε και στο κεφάλαιο της φωνολογικής αλλαγής. Άλλη λέξη της περιόδου είναι η λέξη *άχυρών* (επιγραφή ID 373, 200 π.Χ.). Επίσης, η λέξη *χορήγημα*, που συναντάται μόνο σε αυτήν την επιγραφή, την ID 399 (192 πΧ).

12 Προφανώς, η λέξη *παιδίον* εδώ σημαίνει απλώς «παιδί» αφού η σημασία «μικρός δούλος» που αποτελεί τη δεύτερη σημασία της λέξης *παιδίον* δεν θα ταίριαζε εξίσου για ένα χάλκινο άγαλμα.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η γλωσσική αλλαγή είναι χαρακτηριστικό των γλωσσών σε όλα τα στάδια της εξέλιξής τους, μολονότι, λόγω της συνήθους βραδείας εξέλιξης του φαινομένου, αυτό δεν γίνεται πάντα αντιληπτό από τους ομιλητές σε συγχρονικό επίπεδο. Η γλωσσική αλλαγή αφορά σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα (φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη, σημασιολογία/λεξικό), ωστόσο δεν πραγματοποιείται με την ίδια ταχύτητα σε όλα αυτά συνήθως.

Στην παρούσα μελέτη εξετάστηκε –ενδεικτικά, αλλά όχι πλήρως, λόγω πρακτικών περιορισμών– το επιγραφικό υλικό της Δήλου από την ελληνιστική περίοδο προκειμένου να αναδειχθούν κάποια χαρακτηριστικά φαινόμενα γλωσσικής αλλαγής στα κυριότερα γλωσσικά επίπεδα (φωνολογία, μορφολογία, σημασιολογία/λεξικό), κυρίως σε ό,τι αφορά τη σταδιακή επικράτηση της Ελληνιστικής Κοινής επί των προγενέστερων διαλεκτικών ποικιλιών, κατά βάση της αττικής διαλέκτου, η οποία ήταν κυρίαρχη για εξωγλωσσικούς λόγους σε αυτό το ιερό νησί των Κυκλάδων, οι οποίες κατά τα λοιπά, όμως, ήταν ιωνικόφωνες.

Όπως ανέδειξε η ανάλυση του επιγραφικού υλικού, σε φωνολογικό επίπεδο παρατηρούνται τόσο αττικοί όσο και μη αττικοί τύποι, δηλ. της Κοινής (π.χ. *ττ/σσ*, *ρσ/ρρ*), ωστόσο σπανίως συνυπάρχουν οι εναλλακτικοί τύποι μέσα στο ίδιο κείμενο (πβ. όμως ιδιαίτερη περίπτωση της λ. *μυρσίνη/μυρρίνη*). Επίσης, παρατηρούνται κάποια πρώιμα παραδείγματα της φωνολογικής εξέλιξης της Ελληνιστικής Κοινής, τόσο σε επίπεδο κατάργησης της προσωδίας, δηλ. της διάκρισης μακρών και βραχέων φωνηέντων, όσο και της διάκρισης απλών και διπλών συμφώνων. Κάποιες πιο ιδιαίτερες φωνολογικές περιπτώσεις αφορούν σε περιπτώσεις ορθογραφικής σύγχυσης, όπως η σύγχυση ανάμεσα στα δίγραφα <EI> και <HI>, γεγονός που παραπέμπει πιθανότατα και σε φωνολογική τους σύμπτωση (κοινή ή παραπλήσια προφορά) για το χρονικό διάστημα 400-200 π.Χ. περίπου.

Σε μορφολογικό επίπεδο, παρατηρούνται φαινόμενα αναλογικής αλλαγής σε τριτόκλιτα (αθέματα) ουσιαστικά, ιδίως στη γενική πτώση *-ους* των αρσενικών, η οποία συγχέεται σε κάποιες περιπτώσεις με την αντίστοιχη *-ου* των πρωτόκλιτων αρσενικών. Επίσης παρατηρείται υποχώρηση των αττικόκλιτων τύπων της β΄

(θεματικής) κλίσης, ενώ ο δυϊκός είναι πρακτικά ανύπαρκτος. Τέλος, στο ρηματικό σύστημα, παρατηρείται η απαρχή της σταδιακής επικράτησης του α' αορίστου επί του β' αορίστου ακόμη και στη μορφή των «υβριδικών» τύπων *παρελάβοσαν* (γ' πληθ.), ενώ η ενδοπαραδειγματική αναλογική εξομάλυνση είναι εμφανής και σε περιπτώσεις ρηματικών τύπων όπως το *έδώκαμεν*.

Τέλος, σε επίπεδο σημασιολογίας/λεξικού παρατηρείται η συχνή χρήση ουδέτερων τύπων σε -ιον (πβ. και τη μορφολογική παράμετρο εδώ) οι οποίοι εμφανώς έχουν απολέσει την όποια υποκοριστική σημασία που συχνά είχαν την κλασική περίοδο. Επίσης, παρατηρούνται περιπτώσεις σημασιολογικής επέκτασης, δηλ. περιπτώσεις όπου μια λέξη αποκτά μια πιο διευρυμένη σημασία και από υπώνυμο καθίσταται πλέον υπερώνυμο, εκτοπίζοντας έτσι την προγενέστερη βασική λέξη με τη γενικότερη σημασία σε πιο ειδικές χρήσεις, κυρίως σε λογοτυπικές φράσεις (π.χ. *χοῖρος* στη θέση του *ῥς*).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Aitchison, J. (2006). *Γιατί αλλάζει η γλώσσα. Πρόοδος ή Παρακμή;* Αθήνα: Πατάκης.

Allen, W.S. (1987). *Vox Graeca*. Cambridge University Press.

Αρχάκης, Α. & Κονδύλη, Μ. (2011). *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Αθήνα: Νήσος.

Γούτσος, Δ. (2012). *Γλώσσα: Κείμενο, Ποικιλία, Σύστημα*. Αθήνα: Κριτική.

Clackson, J. (2001). Η διαμόρφωση της ελληνικής γλώσσας. Στο Α.-Φ.Χριστίδης (Επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα* (σσ. 148-153). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Δελβερούδη, Ρ. (2001α). Γλώσσα και διάλεκτος. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (Επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα* Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε, Απρίλιος 2, 2019, από https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_a8/index.html

Δελβερούδη, Ρ. (2001β). Γλωσσική ποικιλία Στο Α.-Φ. Χριστίδης (Επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε, Απρίλιος 2, 2019, από https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_a9/index.html

Holmes, J. (2016). *Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Horrocks, G. C. (2010). *Greek: A History of the Language and its Speakers (2nd ed.)*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Hudson, R.A. (1980). *Sociolinguistics*. Cambridge University Press. Ανακτήθηκε, Απρίλιος 2, 2019, από https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_a8/02.html

Θεοδωρακοπούλου, Μ. & Παπαναστασίου, Γ. (2001). «Το γλωσσικό λάθος». Στο Α.-Φ. Χριστίδης (Επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα* (σσ. 199-213). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Θώμου, Π. (2019). Διδασκαλία λεξιλογίου υπό το πρίσμα της Γνωσιακής Γλωσσολογίας: Η περίπτωση της πολυσημίας. Στο Βασιλάκη, Ε., Καλμπένη, Σ., Κίτσιου, Ρ. (Επιμ.), *Συνέδριο Τζαρτζάνεια. Πρώτη Γλώσσα & Πολυγλωσσία. Εκπαιδευτικές & Κοινωνικοπολιτισμικές Προσεγγίσεις 6-8 Νοεμβρίου 2015*, (σσ. 147-158). Πρακτικά Συνεδρίου. Ανακτήθηκε Μάιος 2, 2022, από https://www.researchgate.net/publication/337857770_Didaskalia_lexilogiou_yp_o_prisma_tes_Gnosiakes_Glossologias_E_periptose_tes_polysemias

Θεοφανοπούλου, Υ. Δ. (1996). Εξέλιξη και Μεταβολή στη Γλώσσα: Θεωρητικές Προσεγγίσεις προβλήματα Διάλεξη. Πανεπιστήμιο Αθηνών . Ανακτήθηκε Οκτωβριος 20, 2022, από https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_a6/01.html

Κακριδής - Φερράρι, Μ., Κατή, Δ. & Νικηφορίδου, Β. (1999) «Γλωσσική ποικιλία και σχολική εκπαίδευση». Γλωσσικός Υπολογιστής, περιοδική έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη γλώσσα και τη γλωσσική αγωγή. Ανακτήθηκε Νοέμβριος 22, 2021, από https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_02/04.html

Κακριδής - Φερράρι, Μ. (2001). Πλούσιες και φτωχές γλώσσες. Στο Γ. Χάρης (Επιμ.), *Δέκα Μύθοι για την Ελληνική Γλώσσα* (σσ. 103 - 110). Αθήνα: Πατάκης.

Καραντζόλα, Ε. & Φλιάτουρας, Α. (2004). Γλωσσική αλλαγή. Αθήνα: Νήσος.

Lyons, J. (2017). *Εισαγωγή στη Γλωσσολογία*. Αθήνα: Πατάκης.

McMahon, A. (2002). *Ιστορική Γλωσσολογία: Η θεωρία της γλωσσικής μεταβολής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Μπασλής, Γ. (2012). *Εισαγωγή στη σύγχρονη Διαλεκτολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Νικηφορίδου, Κ. (2001). Γλωσσική αλλαγή. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (Επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές ως την ύστερη αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη: 2001.

Ανακτήθηκε Νοέμβριος 2, 2018, από https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_a6/index.html

Ξυδόπουλος, Γ. (2008). Η Γλωσσολογία σήμερα: στόχοι, αντιλήψεις, εφαρμογές και επαγγελματικές προοπτικές. *Φιλολογία*, 35, 105-131. Δωδώνη.

Ξυδόπουλος Γ. (2017). *Λεξικολογία*. Αθήνα: Πατάκης.

OLPC Εσπεράντο (2022). Ανακτήθηκε Μάιος 15, 2022, από <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CF%83%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%BF>

Παναγιωτίδης, Φ. (2013). *Μίλα μου για γλώσσα: Μικρή εισαγωγή στη γλωσσολογία*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Ηράκλειο.

Παντελίδης, Ν. (2007). Δημιουργία της ελληνιστικής κοινής. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε Νοεμβριος 18, 2021, από: https://www.greeklanguage.gr/greekLang/studies/history/thema_14/index.html

Παπαδήμα, Α. & Κουρδής, Ε. (2015). «Υποτιτλίζοντας κείμενα μαζικής κουλτούρας σε κυπριακή διάλεκτο». In G. Kotzoglou et al. (Eds.), *Selected papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics, 26-29 September 2013* (σσ. 1289-1300). Rhodes: Laboratory of Linguistics of the SE Mediterranean, Department of Mediterranean Studies, University of Aegean.

Παπαναστασίου, Γ. (2007). *Γλωσσική αλλαγή: Η ιστορική εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε 12 Μαρτίου 2021, από: https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_13/index.html

Sacks, David (2003). [*Language Visible: Unraveling the Mystery of the Alphabet from A to Z*](#). London: Broadway Books.

Φιλιππάκη-Warburton, E. (1992). *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.

Φλιάτουρας, Α. (2018). *Η μορφολογική αλλαγή στην ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.

Φραγκουδάκη, Α. (2001). Η γλωσσική φθορά και οι «μεγαλομανείς» γλώσσες. Στο Γ. Χάρης (Επιμ.), *Δέκα Μύθοι για την Ελληνική Γλώσσα* (σσ. 45 - 52). Αθήνα: Πατάκης.

Χριστίδης, Α.-Φ. (2001). *Η νέα ελληνική γλώσσα και η ιστορία της [Δ1]*. Ανακτήθηκε Μάιος 10, 2022, απο: https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_d1/index.html

Χόρροκς, Τ. (2006). *Ελληνικά. Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*. Βιβλιοπωλείον της «ΕΣΤΙΑΣ».

Χριστίδης, Α.-Φ. (2001). Η αρχαία και η νεότερη ελληνική γλώσσα: Η αυτονομία της δημοτικής. Στο Γ. Χάρης (Επιμ.), *Δέκα Μύθοι για την Ελληνική Γλώσσα* (σσ. 26-31). Αθήνα: Πατάκης.

Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

<http://users.sch.gr/DEMIRAKOU/wordpress/?p=90>

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?lq=ηχηροποίηση

https://eclass.kedivim.duth.gr/modules/document/file.php/210/ΘΕ2_ΓΛΩΣΣΙΚΗ%20ΑΛΛΑΓΗ/ΣΥΓΧΡΟΝΗ%20ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ/γλωσσική.αλλαγή.τελικό.pdf

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?q=ανομοίωση

https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/lyric/handbook/dialects/index.html

<http://www.komvos.edu.gr/arxaia/lyrikh/book/13op.pdf> **HYPERLINK**
"http://www.komvos.edu.gr/arxaia/lyrikh/book/13op.pdf)(Παντελίδης"

<http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=4671>

<https://www.briefingnews.gr/politismostehnes/arhaies-ellinikes-dialektoi>

https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_14/25.html?mode=pdf

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CE%AE

<https://lsj.gr/wiki/%CE%B4%CE%B5%CE%BB%CF%86%CE%AC%CE%BA%CE%B9%CE%BF%CE%BD>

<https://lsj.gr/wiki/%CE%B4%CE%AD%CE%BB%CF%86%CE%B1%CE%BE>

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.